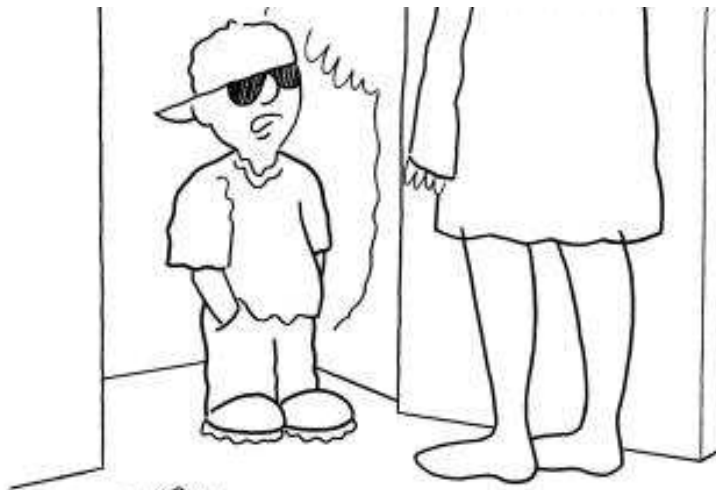

De rol van vriendschappen en interventies in desistance

J. di Chiarro

"Can Joey come out and steal?"

Rianne Sportel
Sanne Wirken

Universiteit Utrecht
9 juli 2010

De rol van vriendschappen en interventies in desistance

Masterthesis

Universiteit Utrecht
Master Orthopedagogiek
Werkveld Forensische Zorg

Auteurs: Rianne Sportel (3011461)
Sanne Wirken (3128229)

September 2009 – juli 2010

Begeleidend docent: Prof. Dr. I. Weijers

* In bijlage 1 is weergegeven welke bijdrage de verschillende auteurs hebben geleverd

Universiteit Utrecht

Background: A relatively new approach in criminology is the focus on desistance from crime. Since adolescent friendships have been proved to be of major influence on the etiology of delinquency, it is important to examine their role in desistance. Also, professional interventions are often of great importance to the life of the young offenders. Although research has been done on the effect of these programs on reducing recidivism (desistance), not much attention has been given to the inclusion or influence therein of friendships. **Aim:** This study investigates what brings about changes in friendship networks important to desistance and how interventions may influence these changes. **Method:** Seventeen in-depth interviews with ex-offenders aged 19 to 36 years have been analysed. **Conclusion:** Important changes in the friendship network of a desister are facilitated by cognitive transformations (shifts) in the decreasing susceptibility to influence of friends, the revaluating of delinquent friendships and increasing the interest in developing more prosocial friendships. Although respondents mainly evaluate interventions as not being useful, programs that involve friends and social networks do appear to be of influence to the process of desistance. To what degree they contribute to the changes in friendships, depends on the extent in which desisters bring the skills they have learned into practice.

Desistance – het stoppen met criminaliteit

Vanuit de criminologie is steeds meer aandacht gericht op het proces dat mensen doet stoppen met criminaliteit, aangeduid met de term *desistance*. Deze nieuwe invalshoek belicht de factoren die een rol spelen in het proces van delinquenten wanneer zij (pogen te) stoppen met het plegen van delicten (Laub & Sampson, 2003; Maruna & Immarigeon, 2004; Warr, 1998). Het proces van *desistance* wordt het beste beschouwd vanuit de levensloop theorie, waarbij alle gebeurtenissen, aspecten en factoren binnen het leven van een individu in acht worden genomen (Laub & Sampson, 2003; Maruna & Immarigeon, 2004).

Cruciaal bij dit veranderingsproces tot *desister*, is de rol van *human agency*. Hiermee worden de cognitie, het zelfbeeld en de identiteit van een individu bedoeld, die bepalen op welke manier een individu de wereld interpreteert en waarde geeft. Hieruit komt de persoonlijke motivatie voort om wel of niet te (willen) veranderen. Voor *desistance* betekent dit dat de interne motivatie en *commitment* aan het ontwikkelen van een maatschappelijk gezien meer 'respectabele' identiteit en conventionele levensstijl groeit. Kenmerkend voor deze 'nieuwe' identiteit zijn o.a. onafhankelijkheid en gezagsgetrouwheid. Dit proces maakt o.a. dat *life-events* (bijv. huwelijk, werk) ook daadwerkelijk keerpunten kunnen zijn in het leven van een individu (Laub & Sampson, 2003; Maruna & Immarigeon, 2004; Nuytiens et al., 2008). Echter, motivatie en het motiveren tot verandering zijn geen processen die rechtlijnig toewerken naar een stabiel eindpunt, een blijvende staat van *desistance*. Prochaska en DiClemente beschrijven motivatie als een cyclisch proces, waarbij verschillende stadia worden doorlopen (Binsbergen, 2008: 292; Menger & Krechtig, 2008:314). Het cyclische karakter van dit natuurlijke veranderingsproces (*desistance*) impliceert dat uitval of terugval in ieder stadium mogelijk is. De praktijk leert dat delinquenten soms meerdere pogingen (moeten) doen, voordat er een meer stabiele verandering optreedt en zij succesvol stoppen met het plegen van delicten (Laub & Sampson, 2003; Maruna & Immarigeon, 2004).

Het typische patroon van criminaliteit volgt een *age-crime curve*: er is sprake van een snelle toename in de vroege adolescentie, een piek in de late tienerjaren en een scherpe en permanente daling in de volwassenheid (Nuytiens, Christiaens & Eliaerts, 2008: 415; Warr, 2002: 91). De mate van contact met leeftijdsgenoten en de hoeveelheid tijd die met hen wordt doorgebracht, volgen een 'leeftijdscurve' die opvallend overeenkomend is. Adolescenten hechten veel waarde aan hun vrienden en worden sterker beïnvloed door leeftijdsgenoten dan in alle andere fasen van het leven (Haynie & Osgood, 2005: 1110; Warr, 2002: 96, 99). Daarnaast is bekend dat het merendeel van de delicten die jongeren plegen gebeurt in groepsverband (Haynie & Osgood, 2005; Bruinsma, 2001; Warr, 2002). Het is dan ook niet vreemd dat het hebben van delinquente vrienden een van de belangrijkste voorspellers is voor delinquent gedrag van jongeren (Haynie, 2002; Völker, Baerveldt & Driessen, 2008). De leeftijdsverdeling van crimineel gedrag blijkt zelfs hoofdzakelijk het resultaat te zijn van leeftijdsgerelateerde veranderingen in vriendschappen (Warr, 2002: 99). Echter is er nog veel onduidelijkheid over de manier waarop vrienden een rol spelen bij het (natuurlijke) veranderingsproces van *desistance*. Gezien de grote invloed van deze factor, is het van belang wetenschappelijk inzicht te vergaren in de processen die hierbij een rol spelen (Giordano, Cernkovich & Holland, 2003; Warr, 2002).

Daarnaast spelen ook professionele interventies vrijwel altijd een rol in het leven van een delinquent. Het is belangrijk te onderzoeken welke aspecten van interventies kunnen bijdragen aan de veranderingen in vriendschapsrelaties en hierdoor een rol spelen in het proces van *desistance*. Dit is een geheel vernieuwend onderdeel binnen de wetenschap dat kan bijdragen aan de versterking van de positie van interventies in het stoppen met criminaliteit. Hiertoe volgt allereerst een uiteenzetting van de huidige kennis over de rol van vrienden bij het ontstaan van, en stoppen met criminaliteit. Daarna wordt bekeken welke aspecten van interventies mogelijk van invloed zijn op de verandering in vriendschapsrelaties en *desistance* van delinquente jongeren.

Vriendschap en delinquentie

De rol van vrienden op het ontstaan van delinquent gedrag wordt het best verklaard vanuit de volgende leertheorieën: de differentiële associatie theorie van Sutherland (1947, zoals beschreven in Bruinsma, 2001: 122) en de sociale leertheorie van Akers (1994, 1998, zoals beschreven in Bruinsma, 2001: 129). Verondersteld wordt dat gedrag wordt geleerd in interactie met anderen en de omgeving via observeren, imitatie, belonen en straffen (Donker & Slotboom, 2008: 91; Bruinsma, 2001: 122). Tijdens de adolescentie vormen leeftijdsgenoten de belangrijkste socialisatiebron en 'beloning' door de vriendengroep (sociale acceptatie, status) bekrachtigt gedrag sterker dan beloning door ouders, leraren en soms zelfs de wet. Door normatieve invloed passen individuen hun attitudes, waarden en gedragspatronen aan, aan die van hun vrienden (Haynie & Osgood, 2005: 1109; Santrock, 2007: 314; Warr, 2002: 55). In lijn met deze socialisatieprocessen blijkt de verhouding tussen het aantal delinquente en niet-delinquente (ofwel: prosociale) vrienden in het netwerk van een adolescent de sterkste voorspeller voor delinquent gedrag: hoe homogener de groep delinquente vrienden, dus hoe meer bekrachtiging van delinquentie en hoe meer normen positief tegenover wetsovertredingen, des te meer delinquent gedrag een individu zal vertonen. Dit wordt ook wel een negatief 'inkapsel' effect genoemd (Brink, 2001: 171; Haynie, 2002: 99; Bruinsma, 2001: 130; Völker et al., 2008: 219). De

verhouding blijkt van grote invloed, zelfs wanneer gecontroleerd wordt voor de mate van delinquentie van vrienden en de vroegere delinquentie van de adolescent (Haynie, 2002: 124-125). De meerderheid van de adolescenten blijkt een heterogeen sociaal netwerk te hebben, dat bestaat uit een mix van delinquente en prosociale vrienden en dus ook uit zowel positief als negatief normatieve invloed t.o.v. delinquent gedrag (Haynie, 2002: 99).

Naast de verhoudingen binnen het sociale netwerk blijkt ook het ongestructureerd socialiseren met vrienden een sterke voorspeller van delinquent gedrag, meer nog dan de mate van delinquentie van vrienden. Adolescenten die meer tijd spenderen met vrienden, weg van autoriteitsfiguren, komen meer situaties tegen die bevorderlijk zijn voor deviantie. Gedacht kan worden aan hangen op straat of frequent uitgaan met vrienden (Haynie & Osgood, 2005: 1111; Völker et al., 2008: 214; Warr, 2002: 45).

Waarom jongeren overgaan tot criminele daden

Maar waarom gaan jongeren over tot het plegen van delicten? Hoe kan het dat zij zich hiertoe laten beïnvloeden door vrienden? Warr (2002: 45) beschrijft verschillende manieren waarop invloed van leeftijdsgenoten en vrienden, crimineel gedrag kan aanmoedigen. Deze 'mechanismen van sociale invloed', te weten angst om bespot te worden (*ridicule*), loyaliteit en status, leiden tot impliciete en expliciete groepsdruk en kunnen afzonderlijk van elkaar en tegelijkertijd een rol spelen (Warr, 2002: 46). Aan de basis van deze mechanismen ligt de grote behoefte van adolescenten om geaccepteerd te worden door leeftijdsgenoten. De bijbehorende angst voor afwijzing neemt snel toe in de vroege adolescentie, volgt eenzelfde traject als de *age-crime* curve en neemt in de vroege volwassenheid weer gestaag af. Warr's verklaring hiervoor is dat jonge individuen zich los gaan maken van hun familie en veel onzekerheid over zichzelf ervaren. De behoefte groeit om tot een nieuwe, eigen identiteit te komen. Voor de vorming hiervan richten adolescenten zich primair op andere jongeren (Brink, 2001: 169; Donker & Slotboom, 2008: 97; Warr, 2002: 47-48). Adolescenten ontlenen hun gevoel van eigenwaarde en zelfvertrouwen voor een groot deel aan de vriendschappen die ze hebben: de broze, ontwikkelende identiteit ligt dus grotendeels in handen van anderen. Het verliezen van de vrienden(groep) zou een verlies betekenen van identiteit. Dit maakt de 'mechanismen van sociale invloed' zo krachtig, dat het jongeren drijft tot gedrag waar zij zich anders niet mee bezig zouden houden en wat zij persoonlijk mogelijk zelfs moreel verwerpelijk vinden (Brink, 2001: 170; Donker & Slotboom, 2008: 98; Santrock, 2007: 315; Warr, 2002: 48).

Ten eerste kan enkel het 'horen bij een groep' een jongere al status (ofwel: aanzien en respect) en daarmee identiteit verlenen, zowel binnen als buiten de groep. Met name het vermijden van statusverlies is een zeer sterke drijfveer voor gedrag (Warr, 2002: 51). Alleen al een bedreiging voor iemands status (incl. zowel werkelijke als potentiële bespotting) kan een directe aanleiding zijn voor crimineel gedrag (Warr, 2002: 56). Anderzijds kan status ook verdiend worden door delinquent gedrag, omdat dergelijk gedrag in de ogen van adolescenten blijkt geeft van kwaliteiten die zij prijzen (moed, spontaniteit, stoerheid, leiderschap) (Donker & Slotboom, 2008: 98; Warr, 2002: 57).

Ten tweede kan ook de angst om bespot te worden adolescenten bewegen tot aanpassing aan de groep, ongeacht of het gedrag dat hierbij hoort legaal is of niet. Immers, het riskeren van bespotting betekent het riskeren van statusverlies of zelfs verlating door de vrienden (Warr, 2002: 46). Omdat vriendschappen zo cruciaal zijn voor adolescenten hechten zij grotere en soms zelfs extreme waarde

aan loyaliteit in vergelijking met volwassenen. Deze derde drijfveer betekent voor hen meer dan het niet verraden van vrienden: het beweegt ook tot riskant en illegaal gedrag om de vriendschap te behouden of versterken (Warr, 2002: 50).

Vriendschap en desistance

Gezien de grote invloed van vrienden op delinquent gedrag van jongeren, lijken veranderingen in vriendschappen van delinquenten een natuurlijke en tevens cruciale ontwikkeling ten behoeve van *desistance*. Een eerste belangrijke verandering die uit onderzoek naar voren komt, betreft een verschuiving in de verhouding van het aantal delinquente vrienden t.o.v. prosociale vrienden in het netwerk van *desisters* (Brink, 2001: 171; Bruinsma, 2001: 130; Völker et al., 2008: 219). Haynie (2002: 126) suggereert dat het vergroten van het aantal prosociale vrienden, zonder het gedrag te veranderen van de delinquente vrienden, de mate van delinquentie al zal verminderen. De normatieve invloed ten gunste van goed en legaal gedrag krijgt de overhand en draagt bij aan *desistance*. Deze bevinding wordt ondersteund door recent onderzoek waaruit blijkt dat de meerderheid van succesvolle *desisters* het contact met (oude) delinquente vrienden heeft verbroken en meer prosociale contacten heeft onderhouden of opgebouwd. Daarentegen laten jongeren die (nog) niet zijn gestopt, weinig of geen vermindering zien in de omgang met delinquente vrienden (Giordano et al., 2003; Laub & Sampson, 2003; Warr, 1998, 2002).

Een tweede, duidelijk aanwijsbare verandering is dat er bij *desistance* sprake is van een afname in het ongestructureerd socialiseren met vrienden, waardoor zich minder situaties voordoen die delinquent gedrag bevorderen (Haynie & Osgood, 2005: 1124; Warr, 2002: 45). Uit onderzoek blijkt dat de mate van omgang met vrienden in het algemeen afneemt bij de volwassenwording en *desistance* (Giordano et al., 2003: 314; Laub & Sampson, 2003: 32; Santrock, 2007: 312; Warr, 1998: 185).

Verklaringen voor dergelijke veranderingen zijn voornamelijk gezocht en gevonden in onderzoek naar de invloed van externe gebeurtenissen, ofwel *life-events*. Met name een vaste liefdesrelatie, huwelijk of vaste tewerkstelling kan verschuivingen in het sociale netwerk bewerkstelligen of versnellen (Laub & Sampson, 2003; Warr, 1998, 2002). Een partner of full-time baan kan zowel de neiging als de mogelijkheden verkleinen tot associatie, omgang met en blootstelling aan eigen (deviante) vrienden. Daarnaast dragen *life-events* vaak bij aan positieve verandering van het soort vrienden en kennissen waar iemand mee omgaat. Echter, *desistance* en daaraan gerelateerde veranderingen in vriendschappen vinden ook plaats wanneer een dergelijke katalysator afwezig is (Giordano et al., 2003; Laub & Sampson, 2003; Maruna & Immarigeon, 2004; Warr, 1998, 2002).

Volwassenwording en cognitieve transformaties

Aangetoond is dat *desistance* en verminderde invloed van vrienden samenhangen met ouder worden (*age-crime curve*). Belangrijk is dat het hier gaat om de volwassenwording, niet om het behalen van een bepaalde leeftijd (Laub & Sampson, 2003: 27). Volwassenwording betekent verandering in de fysieke, sociale, emotionele en cognitieve ontwikkeling. Er is sprake van rijpingsprocessen waarbij subjectieve veranderingen plaatsvinden in het zelfbeeld, perspectief en attitudes van een individu (Giordano et al., 2003; Nuytiens et al., 2008; Maruna & Immarigeon, 2004; Santrock, 2007: 154). Sommige ontwikkelingspsychologen stellen dat adolescenten tijdens de volwassenwording een groter

zelfbewustzijn ontwikkelen en een sterker, meer stabiel identiteitsbesef (Warr, 2002: 105). Er is echter nog veel onduidelijkheid over welke interne psychologische- en ontwikkelingsprocessen een rol spelen bij deze veranderingen en hoe deze zich onafhankelijk van externe gebeurtenissen ontfouwen (Warr, 2002: 105). Huidig onderzoek zal zich hierop richten en baseert zich voornamelijk op onderzoek van Giordano en collega's (2003). In hun "theorie van cognitieve transformatie" benadrukken deze onderzoekers de rol van cognitieve verschuivingen en *human agency* bij het begrijpen en verklaren van *desistance* (Giordano et al., 2003: 296). De cognitieve verschuivingen spelen mogelijk niet een dusdanig bepalende rol in het proces van *desistance* als andere 'hooks for change' (bijv. huwelijk, werk, detentie). Wel vormen ze een belangrijke achtergrond van de ontwikkeling, wat *life-events* de kans geeft om daadwerkelijk een gunstig effect te hebben (Giordano et al., 2003: 321).

Een eerste belangrijke cognitieve transformatie die uit het onderzoek naar voren komt, is de verandering in de bewustwording van de eigen gevoeligheid voor invloed van vrienden: een hoge mate van beïnvloedbaarheid wordt door volwassenen geassocieerd met 'een tiener' of 'een kind' zijn (Giordano et al., 2003: 309). Rijpsingsprocessen zorgen voor een verschuiving in het perspectief van zichzelf (als volwassene) in relatie tot anderen en vergroten bewustwording van o.a. de negatieve invloed van delinquente vrienden (Giorgano et al., 2003: 307). Kenmerkend voor de transformatie is dat jong volwassenen minder afhankelijk zijn geworden van vrienden, voor de vorming en bevestiging van hun identiteit (Warr, 2002: 106). De groeiende psychologische, emotionele autonomie en bewustwording van de eigen gevoeligheid voor beïnvloeding, vergroten de weerbaarheid tegen groepsdruk. Een andere vorm van verminderde afhankelijkheid van vrienden, is de groep *desisters* die zichzelf vrijwillig 'isoleren' van potentiële negatieve invloed (delinquente vrienden). Volgens Giordano en collega's (2003: 310) betreft dit een enigszins afwijkend proces, omdat deze groep kennelijk minder overtuigd is van hun ongevoeligheid voor vriendendruk. De grotere onafhankelijkheid (sterkere identiteit en toenemende weerbaarheid) vermindert het belang dat gehecht wordt aan vrienden en daarmee ook de hoeveelheid tijd die met hen wordt doorgebracht. Deze ontwikkelingen verminderen de kracht van de 'mechanismen van sociale invloed' en zorgen daardoor voor een afname in de neiging van de *desister* om zich te conformeren aan vrienden (Donker & Slotboom, 2008: 99; Giordano et al., 2003; Warr, 2002).

Een tweede significante cognitieve transformatie die samenhangt met het proces van *desistance*, is een grotere bewustwording van de waarde van omgang met prosociale vrienden en conventionele anderen (Giordano et al., 2003: 311). Volgens Giordano en collega's (2003: 310) betreft dit een gerelateerd, maar toch duidelijk ander proces dan de eerste transformatie. Er blijkt een verschuiving plaats te vinden naar positievere attitudes t.a.v. het ontwikkelen van een prosociaal netwerk, waarbij men zich bewuster wordt van de voordelen die een dergelijk netwerk biedt. Het voornaamste voordeel is dat het een concrete manier is om de nieuwe 'respectabele' identiteit te bevestigen en versterken. Met name wanneer *desisters* worstelen met moeilijke omstandigheden en veel problemen, kan de rol van prosociale vrienden zeer belangrijk zijn (Giordano et al., 2003: 311). Zij kunnen o.a. voorzien in een stabiele, continue bron van sociale steun, fungeren als preventieve en rehabiliterende factor of zelfs als rolmodel (Giordano et al., 2003; Laub & Sampson, 2003; Maruna & Immarigeon, 2004).

Deze cognitieve transformaties en de eigen motivatie tot verandering, kunnen een individu bewegen tot het maken van *agentic moves* (eigen, bewust keuzes). Bij *desistance* zal de *desister* bijv. toenadering zoeken tot degene die volgens hem een positieve invloed zullen hebben en meer afstand nemen van degene met een negatieve invloed (Giordano et al., 2003: 312). Dit is een belangrijke bevinding, omdat het inzicht geeft in de manier waarop individuen zelf een actieve rol spelen in (positieve) structurering van een sociaal netwerk dat het veranderende zelfbeeld (van *desister*) ondersteunt (Giordano et al., 2003: 314). Individuen met een mix van vrienden (Haynie, 2002: 99) lijken daarbij in het voordeel te zijn t.o.v. individuen die vrijwel alleen delinquente vrienden hebben. Voor laatstgenoemden zal de beweging naar prosociale anderen lastiger zijn, aangezien daarvoor grotere netwerkveranderingen (en dus ook grotere motivatie) nodig zijn. Dit is een punt van aandacht, omdat dit tevens de groep is die het meeste delinquente gedrag vertoont (Giordano et al., 2003: 313).

Samengevat blijken veranderingen in het sociale netwerk cruciaal voor succesvolle *desistance*. Om meer inzicht te krijgen in de ontwikkelingsprocessen die hierbij een rol spelen, staat in huidig onderzoek de vraag centraal “*waardoor ontstaan de veranderingen in vriendschappen die bijdragen aan desistance?*” Verwacht wordt dat er een verschuiving plaatsvindt in het sociale netwerk naar meer prosociale vrienden en weg van delinquente vrienden. Tevens wordt een afname verwacht in de mate van omgang en ongestructureerd socialiseren met (delinquente) vrienden. Tenslotte wordt verwacht dat volwassenwording en de gerelateerde cognitieve verschuivingen een belangrijke rol spelen bij deze veranderingen.

De invloed van interventies op vriendschapsrelaties

Professionele interventies pogen steeds meer de sociale context van een individu te betrekken in de behandeling. Dit betekent dat interventies mogelijk kunnen dienen als ondersteuning of katalysator bij het loskomen van destructieve vriendschappen en structureren van nieuwe (prosociale) netwerkverbindingen. Hierbij vormt de term 'interventies' een verzamelnaam voor projecten, trainingsmethoden, behandel- en begeleidingsvormen, sancties etc. en zal dit artikel zich richten op zowel de (semi-)residentiele als ambulante interventies (Yperen, 2010: 5).

What-Works

Vanuit de resultaten van meerdere meta-analyses en de klinische praktijk binnen het strafrechtelijk ingrijpen, komen een aantal voorwaarden naar voren die bijdragen aan de effectiviteit van strafrechtelijke interventies: de 'What- Works'-beginselen. Enkele van deze beginselen betrekken ook het aspect van de sociale omgeving van de jongere, waar binnen het vriendennetwerk zich bevindt. Allereerst is het beginsel van behandelmodaliteit van belang, omdat dit het belang van werken aan een sociale context factor als 'vrienden' onderstreept. Het is van belang dat een programma multimodaal is samengesteld, wat betekent dat de interventie niet alleen gericht is op de jongere zelf, diens gezin of schoolgang, maar ook op het criminele netwerk (Van der Laan & Slotboom, 2008). Vervolgens kan het 'risicobeginsel' worden aangehaald, welke stelt dat de intensiteit van de behandeling moet worden afgestemd op de mate van risico dat de dader recidiveert (Van der Laan & Slotboom, 2008). Hieruit volgt o.a. dat, hoe meer een jongere omringd is met delinquente vrienden, hoe groter het recidiverisico en des te belangrijker het is om de interventie te richten op verbreken van, of weerbaarder maken voor

deze contacten. Een derde voorwaarde is dat interventies gericht moeten zijn op de criminogene behoeften van de dader, het zogenoemde 'behoeftebeginsel'. Criminogene behoeften zijn kenmerken, risicofactoren die direct samenhangen met het delinquente gedrag van de jongere (Van der Laan & Slotboom, 2008). Een belangrijke criminogene factor is bijvoorbeeld de directe interpersoonlijke en sociale steun voor antisociaal gedrag door delinquente vrienden (Haynie, 2002; Bruinsma, 2001; Völker et al., 2008). Tot slot kan het beginsel 'gemeenschapsgeoriënteerdheid' worden aangehaald als belangrijke voorwaarde voor een effectieve interventie, waarbij de voorkeur uitgaat naar een programma dat gegeven wordt in de natuurlijke leefomgeving van de betrokkene (Van der Laan & Slotboom, 2008). Hierdoor kan een interventie zich direct richten op alle systemen (gezin, vriendennetwerk, school, buurt) die verband houden met het probleemgedrag en/of kunnen dienen als beschermende factoren. Ook kunnen de geleerde vaardigheden direct gegeneraliseerd worden naar de praktijk (Asscher et al., 2007; Borduin, 1999).

Cognitieve en gedragstherapeutische methoden

Uit onderzoek van Hollin (1994), Kazdin (1997) en Lipsey en Wilson (1997) blijkt dat cognitieve en gedragstherapeutische methoden de meest positieve bijdrage leveren aan de vermindering van criminaliteit en ondersteuning bij het proces van *desistance* (Bartels, Schuurisma & Slot, 2001; Van der Laan & Slotboom, 2008). Binnen de cognitieve gedragstherapie (CGT) zijn cognitief en sociaal (gedragmatig) leren geïntegreerd (Bartels, 2001). Het uitgangspunt is dat de gedachten (cognities) van een individu, de gevoelens en gedragingen bepalen (Boendermaker & Ince, 2008). Delinquenten jongeren blijken overmatig veel disfunctionele cognities te hebben. Via deze cognities worden gebeurtenissen en situaties geïnterpreteerd, wat vervolgens leidt tot disfunctionele (ongewenste) emoties en gedrag (Bartels, 2001). Zo blijken delinquenten jongeren situaties en reacties van anderen vaak op een negatieve, vijandige manier te interpreteren. Binnen interventies gebaseerd op CGT wordt getracht de manier van denken te veranderen of om te buigen naar een meer functionele, 'geaccepteerde' en positieve/helpende manier van denken (Brewin, 2006). Jongeren leren gebeurtenissen en reacties vanuit een ander perspectief te bekijken, anders te interpreteren en krijgen meer inzicht in eigen gevoelens, waarnemingen en gedrag. Hierdoor zullen zij mogelijk andere keuzes maken en minder disfunctioneel (crimineel) gedrag vertonen (Boendermaker & Ince, 2008).

Disfunctioneel en delinquent gedrag is tevens vaak het gevolg van weinig (adequate) sociaal-cognitieve vaardigheden, wat verschillende oorzaken kan hebben (o.a. gedragsstoornis en inadequate opvoeding). Hierdoor worden delinquenten jongeren vaak niet geaccepteerd door prosociale leeftijdsgenoten en wordt aansluiting gevonden bij delinquenten vrienden, wat het antisociale gedrag juist versterkt. Door socialisatie met deze vrienden leren jongeren mogelijk niet de vaardigheden die hen later helpen bij het verwerven van een respectabele identiteit en het verkrijgen van een plek in de maatschappij. Daarnaast blijken ze vaak minder goed in staat hechte vriendschappen aan te gaan (Moffit et al., 2008; Dodge, 2006).

Cognitieve gedragstherapeutische interventies blijken zeer effectief in het afleren en ombuigen van disfunctionele gedragingen en aanleren van (positieve) sociaal-cognitieve vaardigheden (Brewin, 2006). Door middel van technieken gebaseerd op positieve bekrachtiging, straf, beloning en observatie/imitatie leren jongeren andere manieren van reageren en handelen (Bartels, 2001;

Boendermaker & Ince, 2008). Individueel of in groepsvorm leren en versterken delinquente jongeren nieuwe en reeds verworven sociale vaardigheden, copingvaardigheden, probleemoplossende vaardigheden en wordt de zelfcontrole vergroot (Bartels, 2001; Boendermaker & Ince, 2008; Brewin, 2006). Door het ombuigen van disfunctionele gedachten en gedrag, in functionele cognities en het aanleren van nieuwe vaardigheden stimuleren dergelijke interventies tot verandering in nadenken en beeldvorming van de (ex-)delinquent over zichzelf en anderen. Jongeren worden bewuster gemaakt van de negatieve invloed van delinquente vrienden (Boendermaker & Ince, 2008). De verwachting is dat deze jongeren mogelijk beter in staat zullen zijn meer weerstand te bieden aan druk van deze vrienden. Echter wordt deze directe samenhang nog niet in de huidige literatuur onderschreven. Ook zullen niet alle jongeren in staat zijn de geleerde vaardigheden op adequate manier toe te passen in de dagelijkse praktijk. Interventies kunnen tevens bijdragen aan het adequater leren inschatten en keuzes maken betreft de risico's en gevolgen van delictgedrag. Daarnaast bieden de nieuw geleerde vaardigheden de jongeren meer mogelijkheden tot het opbouwen van een prosociaal netwerk. Jongeren leren andere manieren om in contact te treden en respect en status te verwerven. Interventies gebaseerd op CGT lijken aldus veelbelovend in het ondersteunen en stimuleren van jongeren los te komen van 'oude' delinquente vrienden en het opbouwen van een meer prosociaal netwerk (Giordano et al., 2003; Haynie, 2002: 129; Laub & Sampson, 2003; 1998; Warr, 1998).

Systeemgerichtheid en natuurlijke leefomgeving

Vanuit de 'What Works' literatuur komt tevens naar voren dat hulp in de eigen leefomgeving van de jongere effectief blijkt voor *desistance*. Dergelijke interventieprogramma's betrekken het sociale netwerk en trachten deze sterker te maken (Van der Laan & Slotboom, 2008). Vanuit de sociaal ecologische theorie van Bronfenbrenner (1979), wordt gesteld dat probleemgedrag ontstaat als gevolg van problematische interacties tussen de verschillende systemen waarbinnen de jongere zich bevindt. Dit kan zowel een direct als indirect effect hebben op het delinquente gedrag van de jongere. Onderzoekers zijn het er steeds meer over eens dat het van groot belang is dat interventies zich richten op zowel het individu, gezin, leeftijdsgenoten, school als de buurt waarin de jongere leeft. Door het laten plaatsvinden van een interventie in de natuurlijke leefomgeving van de jongere, wordt het mogelijk het gehele systeem te betrekken bij het stopproces van de jongere (Borduin, 1999).

Een belangrijk onderdeel van interventies die meerdere systemen betrekken, is het aanleren van vaardigheden aan zowel de jongere, diens ouders als ook bijvoorbeeld een leerkracht, in relatie tot de problematiek in het gehele systeem. Ouders worden strategieën aangeleerd om hun kinderen te monitoren, om de adolescent actief te ondersteunen en de onderlinge communicatie en affectie binnen het systeem te versterken (Borduin, 1999). Op het niveau van leeftijdsgenoten ligt de focus op de afname van contact met delinquente en middelengebruikende jongeren en op de toename van contact met prosociale leeftijdsgenoten (o.a. door kerkgroepen, sporten en naschoolse activiteiten). Actieve ondersteuning en aanmoediging van ouders, bij de omgang met prosociale leeftijdsgenoten en bij het distantiëren van delinquente leeftijdsgenoten, vergroot de effectiviteit van de interventie. Doordat de geleerde vaardigheden direct binnen het systeem van de jongere kunnen worden toegepast, is er betere generalisatie mogelijk. Gemeenschapsgeoriënteerde interventies richten zich direct op de bron van de problematiek en kunnen op die manier meerdere oorzakelijke factoren van het probleemgedrag

aanpakken. Dit draagt bij aan lange termijneffecten van de therapeutische veranderingen (Henggeler & Borduin, 1990).

Specifieke interventieprogramma's

Bovenstaande aspecten van effectieve interventieprogramma's worden in de huidige interventiepraktijk op verschillende manieren ingezet. Momenteel wordt er landelijk binnen de gesloten jeugdinrichtingen eenzelfde, *evidence based* methodiek gehanteerd: YOUTURN. Deze methodiek is een combinatie van het Sociale Competentie Model en EQUIP en is gebaseerd op de hierboven beschreven cognitieve gedragstherapeutische methode (De Heuvelrug, 2008; Teylingereind, 2006). Binnen de methodiek worden verschillende elementen geïntegreerd: sociale vaardigheidstraining, het trainen van cognitieve vaardigheden, het veranderen van disfunctionele cognities, het aanpakken van minimalisatie van het delict en moreel redeneren (Boendermaker & Ince, 2008). Groepsgewijs worden er vaardigheden aangeleerd met betrekking tot verantwoordelijk denken en hoe te handelen in moeilijke situaties. Binnen deze methodiek wordt er indirect gewerkt aan de verandering in vriendschappen en het vergroten van de weerbaarheid om negatieve beïnvloeding van (criminele) vrienden te verminderen. Er wordt samen geoefend hoe je keuzes kunt maken in moeilijke situaties, waarbij situaties worden nagespeeld en er tips worden gegeven. Hierbij kan er onder andere aandacht zijn voor moeilijke (praktijk)situaties m.b.t. vrienden en de negatieve beïnvloeding hiervan. Daarnaast is er de keuze uit twaalf ontwikkelprofielen die in de individuele behandeling kunnen worden ingezet, waarbij er binnen een aantal profielen aandacht is voor het sociale netwerk. Met het ontwikkelprofiel 'omgaan met leeftijdsgenoten' wordt de aandacht gericht op de manier waarop je met vrienden/leeftijdsgenoten omgaat, daarnaast is er binnen andere ontwikkelprofielen (.o.a. 'zelfbeeld') aandacht voor het zicht hebben op je positie als vriend/vriendin. De profielen 'Omgaan met spanningen en conflicten', 'Zelfbeeld' en 'Eigen keuzes maken' leveren daarnaast een bijdrage aan het ontwikkelen van vaardigheden om de jongere weerbaarder te maken voor de negatieve beïnvloeding door vrienden. Hierbij kan o.a. gedacht worden aan sociale vaardigheden, het ontwikkelen van een positiever zelfbeeld, opbouwen van meer zelfvertrouwen en het ontdekken en leren aangeven van eigen grenzen (De Heuvelrug, 2008; Teylingereind, 2006). Het sterke van dergelijke residentiële behandeling is het feit dat er veel aandacht is voor de individuele ontwikkeling van jongeren op sociaal, emotioneel en cognitief gebied, waarbij vaardigheden worden aangeleerd. Nadelig is echter dat de interventie een gesloten karakter heeft, wat zorgt voor mindere mate van generalisatie. Daarnaast wordt een bron van de problemen, het systeem van de jongere (vrienden), niet betrokken bij de behandeling en kan er sprake zijn van negatieve onderlinge beïnvloeding binnen een groepsinterventie. Dit laatste is vooral het geval wanneer er sprake is van een homogene groep delinquente jongeren en onvoldoende supervisie en structuur, wat volgens critici vaak voorkomt binnen een residentiële setting (Dodge, Dishion & Lansford, 2006).

Steeds vaker wordt gebruik gemaakt van ambulante interventieprogramma's gericht op de verschillende systemen van een jongere. Een veelbelovende interventievorm die steeds meer wordt ingezet is de Multisysteemtherapie (MST). MST is gebaseerd op bovengenoemde sociaal ecologische theorie van Bronfenbrenner en richt de aandacht op het aanleren van vaardigheden aan zowel de jongere als diens omgeving, integreert cognitieve en gedragstherapeutische gedragstechnieken en

vindt plaats in de natuurlijke leefomgeving van de jongere (Borduïn, 1999; Henggeler, 1999). Ouders leren meer zicht te krijgen op het doen en laten van hun kind, wat er o.a. toe moet leiden dat de jongere zich afkeert van de problematische vriendengroep en gemotiveerd wordt om pro-sociale contacten aan te gaan. Er kan bijvoorbeeld een 24-uurs monitorsysteem worden opgezet, waarin gezinsleden, wijkagent en school samenwerken. Er wordt gewerkt aan de ontwikkeling van nieuwe positieve contacten en activiteiten van de jongere. Daarnaast kunnen er vaardigheidstrainingen worden ingezet, vindt er een analyse plaats van vrienden en vrije tijd van de jongere en worden er pro-sociale alternatieven ontwikkeld voor de huidige situatie (De Viersprong, 2009). Echter wordt er binnen deze vorm van behandeling minder specifieke aandacht besteed aan de individuele sociale, emotionele en cognitieve aspecten van de jongeren, omdat de interventie gericht is op het systeem in relatie tot de jongere.

Nazorg, reclassering en focus van interventies

Naast toenemende aandacht voor bovenstaande belangrijke elementen, is er nog een beweging zichtbaar binnen de interventiepraktijk. Dit betreft de bewustwording van het belang van nazorg, wat als een zeer belangrijk aspect genoemd wordt van een succesvolle *desistance*. Het onderzoek van Geenen (2010) laat zien dat jongeren vooral behoefte hebben aan praktische (werk, wonen, vrije tijd) en morele steun (bejegening) van professionals, waarbij ook contact met lotgenoten als prettig wordt ervaren (Boendemaker, 1998). Hierbij blijft de interne motivatie (*human agency*) het belangrijkste aspect om het stopproces (*desistance*) te laten slagen, al dan niet met ondersteuning vanuit sociale professionals. Dit houdt in dat een jongere zelf wil veranderen en zelf de keuze hiertoe heeft gemaakt. De professionals kunnen het steuntje in de rug bieden bij het bewustwordingsproces van de jongeren om door te pakken naar daadwerkelijk stoppen. Menger en Krechtig (2008: 316) benadrukken hierbij het begrip 'discovering agency': "de ontwikkeling van persoonlijk actorschap als een belangrijk doel van professionele interventies". Jongeren dienen het inzicht in eigen daden, gedragingen en verantwoordelijkheden te ontdekken (persoonlijk actorschap) en te ontwikkelen binnen de ingezette interventieprogramma's (Menger & Krechtig, 2008).

Concrete ondersteuning is noodzakelijk in de communicatie met verschillende systemen (o.a. ouders en school), voor het opbouwen van een pro-sociaal netwerk en voor de (blijvende) weerbaarheid tegen (oude) delinquente vrienden. De reclassering kan jongeren ondersteuning bieden in het vinden van bindingen met de maatschappij (vereniging, sportclub). Daarnaast kan het opgebouwde pro-sociale netwerk als buffer fungeren bij het behouden van dergelijke bindingen en kan de jongere ondersteunen in het behouden van de motivatie om te stoppen (Laub & Sampson, 2003; Maruna & Immarigeon, 2004). Een goede samenwerking tussen (semi)residentiële en ambulante interventies en de betrokken behandelaars, is hierbij essentieel. Goede voorbereiding van de jongere op de terugkeer naar de maatschappij is een cruciaal aspect, maar krijgt momenteel nog onvoldoende aandacht.

Interventies kunnen dus een rol spelen in het proces van *desistance*. Binnen dit onderzoek wordt getracht meer zicht te krijgen op de invloed van interventies in het verbreken van delinquente vriendschappen en het opbouwen van pro-sociale vriendschappen. Ook de soort interventie en de hierin aangeleerde vaardigheden zullen worden meegenomen. De centrale vraag binnen dit onderzoek luidt:

“Is er sprake van een invloed van interventies en in hoeverre en op welke manier lijkt dit bij te dragen aan veranderingen in vriendschappen en *desistance*?”. Wat is de bijdrage van cognitieve en gedragstherapeutische methoden aan deze verandering? Welke bijdrage leveren interventies die plaatsvinden in het systeem van de jongere, zoals multisysteemtherapie? En wat is de bijdrage van nazorg en reclassering aan het veranderen van vriendennetwerken en *desistance*?

Methoden

Het onderzoek is gebaseerd op de levensverhalen van zeventien voormalig jeugdige veelplegers. Het betreft een selecte, heterogene steekproef in de leeftijd van 19 t/m 36 jaar, waaronder slechts één vrouw (S, 27 jaar). De etnische achtergrond van de respondenten is gevarieerd: het betreft zes respondenten van Nederlandse afkomst, zes Marokkaanse, twee Surinaamse, één Antilliaanse en één Afrikaans/Nederlandse respondent. De onderzoeksgroep is als volgt gedefinieerd: jeugdigen zijn ‘veelplegers’, die gemiddeld tien of meer delicten hebben gepleegd, waarvoor ze niet noodzakelijk met justitie in aanraking zijn gekomen. De jeugdigen moeten gestopt zijn met het plegen van delicten, of een serieuze poging hiertoe doen. De gedefinieerde onderzoeksgroep is schaars en moeilijk benaderbaar, waardoor er niet selectief met beschikbare kandidaten kan worden omgegaan. De respondenten zijn benaderd via verschillende hulpverleningsinstanties, waaronder Stichting Delinquent & Samenleving, Politie, Reclassering Nederland (locaties Amsterdam en Rotterdam/Dordrecht), jongerenwerkers en Justitiële Jeugdinrichtingen (stage van onderzoekers). Ook de sneeuwbalmethode heeft bijgedragen aan het werven van respondenten voor dit onderzoek (Landsheer, 's Hart, De Goede & Van Dijk, 2003: 95-96). Door de benadering via contactpersonen in het reïntegratie- en hulpverleningsveld, zijn een aantal respondenten meegenomen die pas sinds kort het stopproces zijn ingegaan en hier dus nog middenin zitten. De geïnterviewde respondenten hebben zich schuldig gemaakt aan zeer diverse delicten, waaronder inbraken, overvallen, drugs dealen, geweldsdelicten en vermogensdelicten. De keuze is gemaakt om zedendelinquenten niet in dit onderzoek op te nemen, omdat deze jongeren in delictgedrag en mogelijk ook in het stopproces sterk verschillen van andere veelplegers (Maruna, 2004: 188). Echter, er is toch één jongen geïnterviewd die zedendelicten heeft begaan, maar hij heeft ook inbraken, vandalisme e.d. gepleegd.

Voor de dataverzameling is gebruik gemaakt van semi-gestructureerde diepte-interviews (Robson, 2002: 270). De individuele gesprekken vonden plaats aan de hand van een driedelige vragenlijst die door de onderzoekers is geconstrueerd. Er wordt ingegaan op algemene achtergrondinformatie, de delictgeschiedenis en het stopproces (*desistance*). Negen respondenten zijn tijdens de eerste, explorerende fase van het onderzoek geïnterviewd, de gebruikte vragenlijst is bijgevoegd in bijlage 2. Acht respondenten zijn in de tweede, huidige onderzoeksfase geïnterviewd, zie de vragenlijst in bijlage 3. De interviews zijn verbatim uitgewerkt. Aan de hand van een kwalitatieve inhoudsanalyse zijn de interviews onderzocht op de veranderingen in vriendschapsrelaties en de rol van interventies hierbij. De data zijn gecodeerd en geanalyseerd met behulp van kleuren en het scoren van de aanwezigheid van relevante thema's (+) en de afwezigheid van deze thema's (-) (Maruna, 2001: 170-174).

Onderzoeksbevindingen

Vriendschap en delinquentie

Zoals verwacht na bestudering van recent onderzoek (Haynie, 2002; Völker et al., 2008), komt uit de onderzoeksgroep van zeventien respondenten naar voren dat het hebben van delinquente vrienden een belangrijke voorspeller is voor delinquent gedrag. Alle respondenten op één na (B. (30 jaar)), hebben samen met delinquente vrienden delicten gepleegd. Hiervan geven dertien respondenten aan dat zij een groot aantal delinquente vrienden hadden. In sommige gevallen bestond dit uit meerdere losse (groepjes) delinquente vrienden, maar in zeker acht gevallen bevonden de jongens zich op een zeker moment in een grote, hechte groep. Zo zaten G. (27) en R. (29) beide in een grote jeugdbende en Ma. (20) zat bij een grote groep Neo-nazi's. Wat opvalt, is dat negen jongens geen, of maar één prosociale vriend hadden. Dit duidt op een negatief 'inkapsel effect': een homogene groep delinquente vrienden, waarbij sprake is van sterke normatieve invloed ten gunste van wetsovertredingen (Bruinsma, 2001: 130; Haynie, 2002: 124-125). Me. (36) beschrijft deze normatieve invloed:

Me: [...] Als je jong bent en je vriendjes zeggen kom we gaan naar die school toe, vriendje krijgt ruzie met iemand, wat! En dan op een gegeven moment... van je groep wordt het de norm.. en daar ga je naar leven. Maar als je later terug gaat denken, denk je echt van, waar sloeg het eigenlijk op? Maar dat was, voor toen die tijd, normaal.

Vijf respondenten hadden naast een groot aantal delinquente vrienden, ook meerdere prosociale vrienden. In twee gevallen behoorden deze tot dezelfde vriendengroep, in de andere drie gevallen stonden de prosociale vrienden(groep) hier helemaal los van. Van de overige vier respondenten pleegden drie jongens hun delicten met twee á drie vaste vrienden. B. (21) en Y. (20) vertellen buiten deze vrienden om meerdere niet-delinquente vrienden te hebben ten tijde van de delicten. T. (19) vertelt niets over een mogelijke prosociale vriend. Binnen de steekproef lijkt dus maar in zeven gevallen sprake te zijn van een heterogeen sociaal vriendennetwerk. Twaalf respondenten blijken ook wel eens delicten alleen te hebben gepleegd.

Prosociale vrienden kunnen een beschermende rol spelen bij delinquentie van jongeren (Giordano et al., 2003; Laub & Sampson, 2003). Echter, vrijwel alle respondenten die prosociale vrienden hadden, geven aan het niet, of zo min mogelijk, met deze vrienden over hun delicten te hebben. Een derde van de jongens geeft aan dat hun prosociale vrienden zich er niet mee bemoeiden of het niet interesseerde. Zeven jongens geven expliciet aan dat zij het plegen van delicten verborgen probeerden te houden voor hun prosociale vrienden. De conventionele vrienden zijn in vrijwel alle gevallen uiteindelijk wel achter het deliquente gedrag gekomen, doordat de jongens vast kwamen te zitten. In de meeste gevallen keurden de niet-delinquente vrienden het deviante gedrag van hun vriend af, soms waren ze zelfs behoorlijk boos en teleurgesteld. Alleen R. (29) is hierdoor zijn enige prosociale vriend kwijtgeraakt toen hij kwam vast te zitten.

Zoals verwacht vanuit de literatuurstudie (Haynie & Osgood, 2005: 1124; Warr, 2002: 45), is binnen de huidige steekproef in vrijwel alle gevallen sprake van een hoge mate van ongestructureerd socialiseren met de delinquente vrienden. In veel gevallen hadden de ouders niet of nauwelijks toezicht of kennis van wat zich buitenshuis afspeelde. Bijna alle respondenten spendeerden zeer veel tijd met hun delinquente vrienden. Ze geven aan dat ze weinig te doen hadden en vaak samen gingen 'hangen' op straat. Niet onverwacht wordt dan ook door drie jongens aangegeven dat zij delicten hebben gepleegd uit verveling.

Mechanismen van sociale invloed

Groepsdruk speelt vaak een grote rol bij het ontstaan van delinquent gedrag (Warr, 2002: 46). Slechts drie respondenten erkennen groepsdruk te hebben ervaren. De andere respondenten vertellen dat ze geen druk hebben gevoeld, de delicten “uit vrije wil” hebben gepleegd, delicten juist op eigen initiatief hebben gepleegd of soms zelf anderen hebben beïnvloed bij, of voor het plegen van delicten. Hieruit blijkt dat expliciete groepsdruk nauwelijks werd gevoeld door de respondenten. Echter, in vrijwel alle gevallen lijkt er wel degelijk sprake te zijn geweest van impliciete groepsdruk, via de ‘mechanismen van sociale invloed’ (Brink, 2001: 170; Warr, 2002: 48).

De sterkste drijfveer voor delinquent gedrag blijkt het nastreven en behouden van status (krijgen van aanzien en respect). Veertien van de zeventien respondenten beschrijven delicten te hebben gepleegd omdat ze daarmee status kregen, of verwijzen meer indirect naar deze drijfveer door te vertellen dat ze delicten hebben gepleegd omdat het ‘stoer’ was en om zich zelf te bewijzen.

S: Ik wilde niet laag blijven ik wilde gewoon he, mensen moesten tegen me opkijken en ik dacht van nou omdat ik wist dat m'n vader dat zo had, dat kan ik ook. [...] Ik wilde nooit leren en ik wilde toch eigenlijk een status hebben uiteindelijk. Ik wist niet wat studeren was en ik wilde ook niet werken. Dat wist ik niet maar ik wilde wel een status in het leven en dan deed ik het eigenlijk daarom.

Ook loyaliteit aan delinquente vrienden komt als drijfveer naar voren voor deviant gedrag bij negen respondenten. Respondenten beschrijven dat zij o.a. elkaar opvingen na het plegen van een delict, zich veilig voelden bij elkaar, elkaar niet hebben verraden bij de politie en soms zelfs detentie hebben gedaan voor elkaar. Een zestal respondenten zegt de delicten niet te hebben gepleegd om stoer te doen. Uit hun interviews komt echter wel naar voren dat het voor de jongens belangrijk was om erbij te horen, om geaccepteerd te worden. Zo wilden zij bijv. meer vrienden, of geld en mooie kleren net als anderen. De drijfveer ‘angst voor bespottings’ komt niet duidelijk uit de interviews naar voren.

Vriendschap en desistance

In lijn met de literatuurstudie wordt door meerdere respondenten beschreven dat hun proces van *desistance* en veranderingen in het vriendennetwerk samenhangt met de eigen volwassenwording (Nuytiens et al., 2008: 415; Warr, 2002: 91). Zo beschrijft R. (29) dat zijn grootste motivatie om te stoppen is dat hij wil werken en een “normale burger” wil zijn. Andere respondenten vertellen dat zij “rustiger”, verantwoordelijker en verstandiger te zijn geworden. Ze zijn andere prioriteiten gaan stellen en geven in sommige gevallen aan op een eerlijke en legale manier in hun levensonderhoud te willen voorzien.

Y: In die tijd had ik er ook wel spijt van, maar je wordt ouder en dan realiseer je je meer dingen. Het was in die tijd gewoon leuk bedoeld als kattenkwaad, maar het is gewoon bullshit, dat soort dingen kun je niet doen. [...] Ik werd ouder en dan ga je denken. Je wilt ook een huis, later wil je ook trouwen. Je begint aan je toekomst te denken, hè. Je blijft niet voor altijd klein.

Het lijkt erop dat detentie dit proces in veel gevallen op gang heeft gebracht of heeft bespoedigd. Er kan echter niet zondermeer worden vastgesteld dat respondenten daadwerkelijk een sterkere, meer stabiele identiteit (van *desister*) hebben ontwikkeld. In de meerderheid van de gevallen lijkt het zelfbewustzijn weliswaar te zijn toegenomen, maar bij de motivatie voor verandering en stoppen wordt grote nadruk gelegd op de risicoberekening. Ex-delinquenten willen niet meer naar de gevangenis of kunnen het zich niet meer permitteren om vast te zitten. Zij zijn zich bewuster geworden van de risico's die de criminaliteit met zich meebrengt (waaronder de strafconsequenties en het kwijtraken van vrienden, familie, huis, geld etc.) en willen niet meer de stress en onzekerheid die het plegen van delicten vaak met zich meebrengt.

Een ander essentieel aspect waar vrijwel alle respondenten zich van bewust zijn geworden, is dat zij veranderingen zullen moeten maken in hun vriendschappen en de mensen waar ze mee omgaan, als zij echt willen stoppen met criminaliteit. Zo vertellen vier respondenten dat zij voorheen na detentie gelijk weer omgingen met hun oude vrienden en vervielen in hun oude gewoontes. Echter, vrijwel alle respondenten die nu zijn gestopt blijken veel minder of vaak helemaal geen contact meer te hebben met hun delinquente vrienden. Maar waardoor ontstaan deze veranderingen in vriendschappen?

Omslagpunt – de waarde van delinquente vrienden

Wat niet uit de literatuurstudie naar voren is gekomen, maar wel opvalt in de interviews, is dat elf van de zeventien respondenten een duidelijk omslagpunt ervaren waarbij zij anders gaan denken over hun vriendschappen met delinquente anderen. Deze respondenten beseffen dat de delinquente vrienden geen 'echte' vrienden zijn. Veelal zijn zij tot dit inzicht gekomen doordat zij een periode(s) in detentie hebben gezeten en niets meer van hun delinquente vrienden hoorden. Deze vrienden kwamen niet op bezoek, stonden niet voor de jongens klaar en waren soms zelfs een voorname reden dat iemand in detentie zat. De bewustwording groeide dat zij niets aan deze vrienden hebben, dat deze vriendschappen weinig waarde voor hen hebben. Typerend is het voorbeeld van Ma. (20):

Ma: Je denkt dat het allemaal vrienden van je zijn. Als je er achteraf over nadenkt, ik zie ze nu meer als mijn mee-eters. Je denkt dat het je vrienden zijn dan. Maar vanaf moment dat ik vast kwam te zitten heb ik niks meer gehoord. [...] Vanaf toen wist ik dat zijn mijn vrienden niet.

Door dergelijke negatieve en teleurstellende ervaringen met hun oude vrienden, hebben drie jongens zelfs het vertrouwen in vriendschappen in het algemeen verloren. Zo geeft T. (19) aan "niet meer te geloven in vrienden"; vertelt R. (29) "geen vrienden meer te vertrouwen" en maakt G. (27) duidelijk dat "als je achteraf kijkt, is niemand je vriend". De overige zes respondenten beschrijven dit omslagpunt niet zo expliciet. Wel hebben vier van deze jongens het contact met delinquente vrienden geheel verbroken. Twee anderen (H. (21) en J. (27)) geven aan nog wel veel waarde te hechten aan deze vrienden. Dit zijn tevens twee jongens die nog midden in het stopproces zitten.

Bewuster van, en weerbaarder tegen de van invloed van vrienden

Deze eerste cognitieve verschuiving speelt volgens Giordano en collega's (2003) een belangrijke rol bij de veranderingen in vriendschappen gerelateerd aan *desistance*. Vrijwel alle respondenten lijken zich in meer of mindere mate bewust te zijn geworden van de negatieve invloed die hun delinquente vrienden hebben gehad, of nog kunnen hebben. Echter, bij bestudering van de interviews komt een onderscheid naar voren in de mate waarin respondenten handelen naar dit inzicht en zich daadwerkelijk 'losmaken' van hun oude vrienden. Dit hangt samen met de mate waarin respondenten zich sterk genoeg voelen om weerstand te bieden aan deze invloed. Ondanks dat de meeste respondenten zich bewuster zijn geworden van de eigen gevoeligheid voor invloed van vrienden, blijkt ook de mate van verandering hierin te verschillen. Me. (36) dit proces van bewustwording:

Me: als tiener wil je graag bij een groep horen [...] Die tijd was ik wat meer beïnvloedbaar en in die tijd was ik wat meer op vrienden gericht. [...] En naarmate je ouder wordt dan zie je dat je beter je eigen weg kunt gaan volgen dan in groepsverband dingen kunt gaan ondernemen

Er blijkt een grove verdeling in drie groepen te kunnen worden gemaakt. De eerste groep omvat respondenten die 'niet' weerbaar zijn, en dus nog in aanzienlijke mate beïnvloedbaar zijn door hun vrienden. Vier respondenten geven aan nog (regelmatig) contact te hebben met hun delinquente

vrienden. H. (21) vertelt dat hij graag bevriend wil blijven met de jongens waarmee hij is opgegroeid. G. (27), Me. (36) en J. (27) spreken hun delinquente vrienden een stuk minder, maar hebben het contact niet verbroken. G. (27) vertelt eigenlijk geen contact meer te willen, omdat hij tijdens detentie niets van zijn vrienden heeft gehoord. Hij bemoeit zich al veel minder met 'de jongens', maar blijft desondanks veel van zijn delinquente vrienden nog wel spreken. J. (27) blijkt eigenlijk nog niet écht te willen stoppen met criminaliteit. Opvallend is dat ook de andere drie jongens aangeven moeite te hebben met stoppen en betwijfelen of ze nooit weer een delict zullen plegen.

De tweede en tevens grootste groep bestaat uit acht respondenten, die in geringe mate weerstand kunnen bieden aan hun delinquente vrienden. Deze groep vermijdt 'oude vrienden', of zoals Giordano en collega's (2003:310) het noemen: zij 'isoleren' zich van negatieve invloed. De groep wordt daarom aangeduid als 'zwak' weerbaar. De meeste respondenten hebben het contact heel bewust verbroken (*agentic move*), door bijv. uit te spreken dat ze geen contact meer willen of een nieuw nummer te nemen. Ook worden in veel gevallen ontmoetingen actief vermeden, door bijv. het mijden van uitgaansgelegenheden, oude hangplekken en niet, of zo min mogelijk, terugkeren naar hun oude woonplek. Sommige respondenten geven aan het contact te verbreken en vermijden, omdat ze weten dat ze nog steeds gevoelig zijn voor de invloed van hun vrienden. Typerend is het voorbeeld van V. (25). Hij is bang om in oud gedrag te vervallen en is zich er van bewust dat zijn "trigger" ligt bij de omgang met delinquente vrienden. Daarnaast benoemen sommige respondenten dat ze niets meer met het criminele gedrag van hun oude vrienden te maken willen hebben. Weer anderen geven aan dat 'ieder zijn weg ging' of dat ze 'uit elkaar zijn gegroeid'. Opvallend is dat vier van de acht jongens aangeven ook het contact te vermijden met oude vrienden die net als zij zijn gestopt en hun leven hebben 'gebeterd'. De oude vrienden blijken vaak niet te passen bij de nieuwe levensstijl en identiteit van de respondenten. Mo. (25) vertelt hierover:

I: Waarom een paar wel en een paar niet, kan je daar, is dat een bewuste keus geweest?

Mo: Ja, er zijn sommige mensen die ook de beslissing hebben genomen om ook gewoon lekker rustig aan te gaan leven en te gaan werken, en de anderen niet. Dus die spreek je nog wel, gewoon van hoe gaat het, maar ik bedoel, als je werkt en als je vroeg naar huis gaat en als je een normaal leven gaat leiden, dan passen de karakters gewoon niet meer bij elkaar.

I: Dus het is wel een bewuste keus geweest van jou, van het gaat niet meer samen... laat ik me maar richten op de andere vrienden die ook het rechte pad op zijn gegaan.

Mo: Ja, niet echt, het gaat ook vanzelf. Ik bedoel je voelt je niet meer aangetrokken tot, ik bedoel, als ik nu wat gaan drinken is dat ook met collega's bijvoorbeeld, ik ga niet meer met dealers, met dieven. Ja, je creëert een andere mentaliteit.

De derde groep bestaat uit respondenten die 'sterk' zijn in het bieden van weerstand aan delinquente vrienden en verleidingen. Vijf respondenten hebben in eerste instantie het contact met oude delinquente vrienden verbroken toen zij in detentie zaten. Echter, hierna zijn zij nog regelmatig benaderd door delinquente contacten of zij komen nog regelmatig oude bekenden tegen. Deze vier jongens en één vrouw zijn nu in staat hun grenzen aan te geven en laten zich niet meer beïnvloeden. Toen B. (30) zich ervan bewust werd dat hij beïnvloedbaar was door zijn eigen onzekerheid, heeft hij op eigen initiatief een cursus "nee zeggen" gevolgd. Mo. (25) wordt nog regelmatig benaderd door junks voor drugs, maar hij blijft aangeven dit niet meer te willen doen. Tevens geeft hij aan dat "mensen mogen denken wat ze willen" over hem. Respondent T. (19) heeft zelfs een poging gedaan om zijn twee delinquente maten te laten stoppen met criminaliteit. Ook de respondenten S. (27) en Ke. (21) staan nu een stuk steviger in hun schoenen:

Ke: Ik kom ze natuurlijk wel af en toe tegen, en dan geef ik ze een hand enzo, en hoe is het. Maar ga niet mee als ze vragen om een biertje te drinken. Dat doe ik helemaal niet meer. Helemaal geen behoefte meer aan.

[...]: Heb je het idee dat je vroeger meer beïnvloedbaar was voor vrienden misschien?

Ke: ja, misschien wel een beetje. Ik laat mij nu door helemaal niemand meer beïnvloeden. Dat hoort erbij.

Eerdere onderzoeksresultaten (Giordano et al., 2003: 307) worden onderschreven: een cognitieve verschuiving vindt plaats in het perspectief van de respondenten, waardoor de manier verandert waarop ze denken over zichzelf in relatie tot anderen. In tegenstelling tot Giordano en collega's (2003: 310), die spreken van een afwijkend proces bij respondenten die het contact met delinquente vrienden vermijden, suggereren de huidige resultaten dat dit één van de drie 'fasen' betreft binnen eenzelfde ontwikkelingstraject. Er is geen sprake van 'harde grenzen' tussen de fasen, maar een proces: respondenten ontwikkelen een steeds sterkere eigen mening en identiteit, waardoor ze weerbaarder worden tegen invloed van vrienden. Een heel aantal respondenten lijkt zich in hun ontwikkeling dan ook in een 'overgangsfase' te bevinden, bijv. van *niet* weerbaar naar *zwak* weerbaar. Dit blijkt o.a. uit contrasterende uitspraken waarbij sommige respondenten zich weerbaarder 'voordoen' dan in praktijk het geval is, zo blijkt uit andere passages in de interviews. Ook kunnen respondenten, die nu bijv. zijn ingedeeld bij de *zwak* weerbare groep, mogelijk wel in staat zijn hun grenzen aan te geven, maar hier simpelweg geen voorbeelden van hebben aangehaald in het interview.

Verminderde mate van omgang met vrienden

Zoals verwacht komt uit de interviews naar voren dat de respondenten in het algemeen veel minder tijd met vrienden doorbrengen dan voorheen, delinquente of prosociale vrienden om het even (Haynie & Osgood, 2005: 1124; Santrock, 2007: 312). De tijd die eerst werd doorgebracht met vrienden, wordt nu voornamelijk opgevuld met werk. Daarnaast wordt de tijd besteed aan een opleiding, de partner, familie, kinderen opvoeden, thuis blijven (in plaats van op straat of bij vrienden hangen) en hobby's. Meerdere respondenten geven aan dat het hebben van een goede dagbesteding erg belangrijk voor ze is, om te voorkomen dat ze terugvallen in oude gewoontes.

Bewustwording van de waarde van omgang met prosociale vrienden en anderen

Ook deze tweede cognitieve verschuiving blijkt zoals verwacht een rol te spelen bij het proces van *desistance* (Giordano et al., 2003: 311). Alle respondenten (behalve R. (29)) die al prosociale vrienden hadden, hebben dit contact behouden en vaak geïntensiveerd. Er wordt meer waarde gehecht aan de steun, (praktische) hulp, goede raad en adviezen van deze vrienden. De prosociale vrienden hebben dan ook een grotere rol gekregen in de levens van de respondenten; in tegenstelling tot de delinquente periode waarin deze vrienden weinig invloed hadden. Zes respondenten vertellen expliciet dat hun prosociale vrienden erg belangrijk voor hen zijn geweest en des te meer zijn geworden tijdens het stopproces. Voor A. (20) was de onvoorwaardelijke steun van zijn prosociale vrienden zelfs de aanleiding om echt te willen stoppen en dit ook vol te houden. De respondenten staan nu positiever tegenover het ontwikkelen van een sociaal netwerk en maken zelfbewuste bewegingen (*agentic moves*) in de ontwikkeling van nieuwe vriendschappen (Giordano et al., 2003: 311). Zo hebben veertien respondenten nu vrienden zonder delinquent verleden. In zes van deze gevallen betreffen dit ook nieuwe vrienden.

Zes jongens geven aan bewust nog contact te hebben met een aantal 'oude vrienden'. Dit zijn vrienden die nu ook zijn gestopt, hun "leven hebben verbeterd" en "rustiger" zijn gaan leven. Soms ervaren zij steun aan elkaar in het volhouden van *desistance*. Zoals ook het voorbeeld van Mo. (25) hierboven schetst, is het voor de meeste respondenten belangrijk om vrienden te hebben die passen bij hun veranderde zelfbeeld en identiteit, die van *desister* (Giordano et al., 2003: 314). Drie eerder genoemde respondenten (R. (29), T. (19) en G. (27)) en Ke. (21) zijn minder waarde gaan hechten aan vriendschappen in het algemeen en zien (nog) niet het belang van het opbouwen van nieuwe prosociale vriendschappen. Zij benadrukken vooral het belang van de eigen motivatie en de wil om te stoppen (*human agency*). Zo vertelt G. (27):

I: Maar je vertelde dus ook niet tegen anderen, je zei gewoon: ik ga het anders doen. Maar steunden ze je daar wel in? Hadden ze wel zoiets van ook goed, weet je, ik ga je helpen, ik ga proberen om er voor je te zijn.

G: Ze hoefden er niet voor mij te zijn in principe. Want ja, als ik het wil doen, doe, moet ik het op mezelf doen. Want als ik op anderen ga rekenen en ze vallen weg dan, nouja, op wie moet ik dan steunen? Dus ja, ik verwacht ook geen steun want, ja, wat hebben hun d'r aan. Of wat heb ik eraan als iemand me moet gaan steunen? Dan wil ik het niet zelf. Dus ik heb het gewoon echt puur uit mezelf gedaan. [...]

Wel is een (cognitieve) verschuiving zichtbaar bij deze jongens en meerdere andere respondenten, in de grotere waarde die wordt gehecht aan een prosociale liefdespartner. Naast dat deze prosociale vrouwen een bron van mentale steun zijn, bieden zij tevens in praktische zin vaak veel hulp en ondersteuning (onderdak, zaken regelen). Ruim tweederde van de respondenten benadrukt daarnaast het belang van familie. Zij doen hard hun best deze (vaak beschadigde) band te behouden en weer verder op te bouwen. De grote waarde die het prosociale netwerk voor vrijwel alle respondenten heeft, blijkt vooral uit het feit dat zij aangeven nu veel te verliezen hebben. Dit blijkt een zeer sterke motivatie om afzijdig te blijven van criminaliteit.

Interventies en vriendschapsrelaties

Genoten hulpverlening en interventies

De literatuur laat zien dat binnen het huidige veelzijdige aanbod van interventieprogramma's de cognitieve en gedragstherapeutische methoden effectief zijn bevonden in de vermindering van criminaliteit en een positieve bijdrage leveren aan het proces van *desistance*. Daarnaast blijkt het betrekken van het systeem en het uitvoeren van interventies in de natuurlijke leefomgeving van groot belang voor succes (Bartels, Schuurisma & Slot, 2001; Borduin, 1999; Van der Laan & Slotboom, 2008). De resultaten laten zien dat slechts negen respondenten een interventieprogramma hebben gevolgd op basis van bovenstaande effectief bevonden methoden, zeven respondenten hebben geheel geen aanvullende interventie gevolgd en één respondent heeft alleen een interventie gevolgd die niet is gebaseerd op bovenstaande methoden. Onder de geïnterviewde jongeren die wel een interventie hebben gevolgd hebben zeven jongeren hun straf uitgezeten binnen een Justitiële Jeugdinstelling (JJI), waar is gewerkt volgens een bepaalde methodiek. Vijf jongeren hebben alleen een methodiek gevolgd op basis het sociale competentie model (SCM), één respondent heeft door zijn verblijf binnen twee jeugdinstellingen zowel een methodiek gevolgd gebaseerd op gedragstherapie als een methodiek gebaseerd op de theorie van Rutter en tot slot heeft één respondent zowel het sociale competentiemodel als de een SGS- methodiek gevolgd. Daarnaast hebben vijf van deze zeven jongeren minimaal één van de volgende aanvullende interventies gevolgd; Sociale vaardigheidstraining

(SOVA), Aggressie regulatietherapie (ART), EQUIP, traumaverwerking/EMDR, Functional Family Therapy (FFT), delictanalyse, groepstherapie (zedendelinquent), seksuele voorlichting en arbeidstraining. Respondent Ma. (20) beschrijft wat hij aan de interventies heeft gehad:

I: En heb je het idee dat de behandeling heeft geholpen?

M: Ja, de EMDR. Die heeft me vooral geholpen.

I: En van de andere dingen?

M: Nee dat niet.

I: Nee? Niets geleerd van de ART enzo?

M: Sommige hele kleine dingen dat ik denk van ja oke dat had ik inderdaad zo kunnen doen. Ik heb altijd wel gezegd dat ik heel veel had geleerd, maar dat was eerder om sneller weg te komen.

De respondenten S. (27) en Ke. (21) hebben eveneens een interventieprogramma gevolgd op basis van de CGT- methode, maar hebben hun straf uitgezeten in volwassen detentie. Zij hebben een aanvullend interventieprogramma gevolgd, namelijk respectievelijk het project 'Opboksen' en Aggressie regulatie therapie (ART). De overige respondenten die hun straf hebben uitgezeten binnen de volwassen detentie hebben op één respondent na geen interventieprogramma's gevolgd. Alleen respondent B. (30) heeft een training gevolgd om zijn weerbaarheid te vergroten ('cursus nee leren zeggen'). Wel hebben enkele van deze respondenten contact gehad met Bureau Jeugdzorg, GGZ, Leger des Heils en de reclassering. Opvallend is dat in totaal vijf respondenten te maken hebben gehad met Bureau Jeugdzorg, voordat ze in het strafrechtelijk kader terecht zijn gekomen. Dit roept de vraag op waarom er in die tijd geen preventief ingrijpen is geweest, bijvoorbeeld een interventieprogramma gericht op het systeem van de jongere, om hiermee strafrechtelijk ingrijpen te voorkomen. Ook hebben zes jongeren een taakstraf gekregen op jonge leeftijd, wat een signaal kan vormen voor een problematische ontwikkeling. Bovengenoemde interventies zijn zowel vrijwillig als gedwongen ingezet om de jongeren te helpen vaardigheden te verbeteren en hun inzichten te veranderen.

Kortom er kan gesteld worden dat er bij personen in de volwassen detentie onvoldoende gebruik wordt gemaakt van het huidige interventieaanbod. Dit in tegenstelling tot jongeren die in een JJI zijn verbleven, welke wel interventies hebben gevolgd die zijn gebaseerd op de bewezen CGT- methode en daarnaast ook overige interventies. Binnen deze steekproef is er slechts eenmaal een interventie ingezet, gericht op het systeem van de jongere, terwijl het een belangrijk aspect blijkt voor succes.

(Jeugd)reclassering/ nazorg

Naast de interventieprogramma's hebben bijna alle jongeren te maken gehad met de (jeugd)reclassering. Vanuit eerdere onderzoeken komt naar voren dat een goede nazorg van groot belang is voor een succesvolle desistance. Hierbij wordt voornamelijk praktische en morele steun aangehaald als belangrijk aspect in combinatie met het persoonlijk actorschap om te kunnen stoppen met criminaliteit (Boendemaker, 1998; Geenen, 2010; Menger & Krechtig, 2008). Ook de ondersteunende rol die de reclassering kan bieden bij de contacten met het systeem (school, werk), het opbouwen van een pro sociaal netwerk en in de weerbaarheid tegen (oude) delinquentie vrienden is essentieel voor een blijvende desistance (Laub & Sampson, 2003; Maruna & Immarigeon, 2004).

Vanuit de interviews komt naar voren dat de reclassering op verschillende manieren hulp/nazorg heeft geboden aan de jongeren, waarbij de ervaringen wisselend zijn. Respondenten J. (27), Ke. (21), Y. (20) en V. (25) uitten zich negatief over de hulp vanuit de reclassering. Hierbij wordt voornamelijk het passieve aandeel aangehaald, wat er bij de respondenten J. (27) en V. (25) naar hun

mening zelfs voor heeft gezorgd dat er een terugval heeft plaatsgevonden richting de criminaliteit. J. (27) geeft aan dat er geen nazorg was en wat het gevolg daarvan voor hem is geweest:

J: Nee, plus er waren geen voorzieningen op het moment dat je vrij bent gekomen van hé je kunt hier gebruik van maken, of laten we kijken hoe het met hem gaat of iets dergelijks. Ik had wel een reclassering, in eerste instantie had ik een hele slechte reclassering. Toen ben ik veranderd van reclassering. Die heeft toen een rapport gemaakt, hij heeft ook gezegd van deze jongen die hoort hier niet binnen. Die heeft ook ervoor gezorgd dat ik voor onbepaalde tijd geschorst werd. Maar toen ik vrij kwam zat het erop. That's it. Toen was het klaar.

I: Geen hulp meer erna?

J: Nee, nee helemaal niet.

I: En dat heeft ertoe geleid dat?

J: Nou ik heb toen nog wel een opleiding gevolgd, maar vanaf dat moment kies je toch, ja je trekt toch naar een bepaalde richting.

Echter benoemen de respondenten Mo. (25) en R. (29) dat er enigszins begeleiding heeft plaatsgevonden, maar dat het voor hen geen zeer waardevolle bijdrage heeft geleverd aan hun proces van *desistance*. Ook respondent V. (25) uit zich na zijn laatste keer in detentie positiever over de hulpverlening die hij heeft gekregen vanuit de reclassering, dit in tegenstelling tot zijn mening na eerdere verblijven in detentie, waar voor hem voldoende nazorg ontbrak. Er worden andere personen aangehaald (o.a. familie) als meer invloed hebbende factoren. Wel wordt de geboden steun vanuit reclasseringsmedewerkers als prettig beschreven door deze respondenten. Respondent Mo. (25) benoemt de goede steun en het ontbreken van de meerwaarde voor zijn stopproces:

Mo: Ja, nee, ik had wel een hele goede reclasseringsambtenaar, die me goed heeft ondersteund. Maar ik bedoel, echt veel heb ik er niet aan gehad. Ik weet niet wat ik eraan moet hebben gehad. Kijk, alles was verder geregeld wat moest worden geregeld.

I: Ok, maar hij heeft jou daar wel in begeleid misschien?

Mo: Ja, dat wel.

De bijdrage van de (jeugd)reclassering blijkt voornamelijk te bestaan uit ondersteuning die door het merendeel van de jongeren niet als meerwaarde voor hun stopproces wordt erkend. Sommige vinden het aandeel van de reclassering te passief en zien het niet als invloed hebbende factor voor hun stopproces, hierbij hebben andere factoren een grotere rol gespeeld. De geboden steun wordt echter wel als prettig ervaren.

Bijdrage interventies aan het stopproces

Interventies kunnen op verschillende manieren invloed hebben op de vermindering van recidive. Acht van de zeventien respondenten benoemen de positieve bijdrage van interventies aan hun stopproces, waarbij voornamelijk de praktisch geleerde vaardigheden worden aangehaald. Respondent B. (21 jaar) benoemt dat hij heeft geleerd wat zijn valkuilen waren en hoe hij ruzies moet voorkomen. Ook A. (20) heeft meer inzicht gekregen in zichzelf, zijn daden en slachtoffers. Ook heeft hij geleerd dat hij alles bespreekbaar moet houden en op welke manieren hij dit het beste kan doen. Respondenten Ma. (20) en Y. (20) benoemen beiden een specifiek interventieprogramma wat hen heeft geholpen, namelijk EMDR- therapie en Functional Family Therapy. Het toenemen van volwassenheid en verantwoordelijkheid wordt aangehaald door respondenten G. (27) en R. (29), waar de hulpverlening een bijdrage aan heeft geleverd en het profijt wordt benoemd. Verder benoemt respondent S. (27) dat het project 'Opboksen' haar veel ondersteuning heeft geboden en praktische vaardigheden heeft aangeleerd, zoals sociale vaardigheden, voorbereiding op sollicitaties en arbeidstoeleiding, waarbij het vertrouwen en de steun haar mede op het rechte pad hebben gebracht. Tot slot geeft respondent B. (30) aan dat hij geleerd heeft om 'nee te leren zeggen' en dat zijn onzekerheid is afgenomen.

Tegenover de bijdrage die interventies kunnen leveren aan het stopproces, benoemen de geïnterviewde jongeren dat de *doorslag* om te stoppen met criminaliteit gegeven wordt door andere factoren. Meerdere jongeren benoemen dat ze voornamelijk zijn gaan nadenken in hun detentieperiode en dat ze daarom de keuze hebben gemaakt om te stoppen, wat ze dus aan zichzelf te danken hebben en aan het vastzitten *an sich*. Ook de faciliteiten en de sfeer binnen de gevangenissen/inrichtingen hebben een afschrikkende werking gehad voor een aantal jongeren. Verder speelt het hebben van kinderen, schuldgevoelens t.o.v. familie, toekomstplannen, risico's en stress in het criminele leven een belangrijke rol om het besluit te nemen daadwerkelijk te stoppen met het criminele circuit. Opvallend is echter dat de respondenten Me. (36) en J. (27) de averechtse effecten benoemen van het zitten in detentie of een jeugdinstelling, waarbij jongeren juist daar hun netwerken uitbreiden, slimmer worden en gestimuleerd worden om verder te gaan met criminaliteit:

J: Nou je leert mensen kennen, ik leerde M kennen, ja je maakt contacten, je bent alleen bezig met contacten maken, puur op verhalen, wat is interessant .

I: Zet je je plannen dan eigenlijk gewoon voort?

J: Ja zeker weten, natuurlijk

I: En dan met nieuwe contacten...

J: ja je hebt mensen ook buiten, contacten buiten, die stel je aan elkaar voor en in de tussentijd dat jij binnenzit kunnen hun alvast wat verdienen.

I: Eigenlijk bouw je gewoon een netwerk op

J: Ja, het is netwerken inderdaad.

De jongeren benoemen veel vaardigheden die ze geleerd hebben binnen de gevolgde interventieprogramma's. Echter wordt de *doorslag* om te stoppen toch gezocht bij zichzelf en het vastzitten op zich.

Invloed hulpverlening op verandering in vriendschapsrelaties

Het betrekken van de sociale context van een individu vormt een toenemend aandeel binnen het aanbod van professionele interventies. Hierbij kunnen interventies mogelijk inhaken op het veranderen van vriendennetwerken, waarbij getracht wordt los te komen van destructieve vriendschapsrelaties en prosociale vriendschappen op te bouwen. Zeven respondenten geven aan geheel gebroken te hebben met hun oude delinquente vrienden. Van deze jongeren hebben twee respondenten geheel geen interventieprogramma gevolgd en alleen te maken gehad met de reclassering. De overige jongeren binnen deze groep hebben verschillende interventieprogramma's en methodieken gevolgd, waar bij enkele de sociale contacten worden betrokken. Allereerst hebben twee respondenten Y. (20) en Ma. (20) een methodiek gevolgd op basis van het sociale competentiemodel waarbij d.m.v. de ontwikkelingstaak 'Sociale contacten en vriendschappen' aandacht is gevestigd op de vriendennetwerken van deze jongeren. Door te werken volgens dit model leert de jongere dat er verschillende soorten vriendschappen bestaan en wordt de jongere bewust van de consequenties en opbrengsten van bepaalde contacten en gedragingen. Ook krijgt de jongere meer inzicht in goed en kwaad en wordt deze weerbaarder voor meningen van anderen en negatieve gedachten. Twee andere respondenten die geheel gebroken hebben met hun oude vrienden, S. (27) en Y. (20), hebben de sociale vaardigheidstraining gevolgd (SOVA), welke ook is gebaseerd op bovenstaand competentiemodel. Binnen deze interventie is er aandacht voor het aanleren van passend sociaal gedrag, waarbij jongeren leren gebeurtenissen en situaties op een juiste manier te interpreteren. De jongeren leren hun gevoelens te benoemen en te herkennen, maken een kosten- baten analyse en het sociale netwerk wordt geanalyseerd, zodat dit kan worden versterkt, waarbij sociale ondersteuning

wordt geboden. Ook de Agressie regulatietraining (ART), welke gevolgd is door respondenten Ma. (20) en A. (20), richt zich op passend sociaal gedrag waarbij woedebeheersing, morele redenering en sociale vaardigheden worden vergroot en de gewelddadige denkstijl wordt verminderd. De geleerde vaardigheden kunnen vervolgens door de jongere zelf worden ingezet binnen het sociale netwerk. Verder richten het project 'Opboksen' (gevolgd door respondent S. (27)) en een weerbaarheidstraining (gevolgd door respondent B. (30)) zich niet direct op de sociale context van het individu, maar wordt de jongeren wel geleerd om slechte invloeden en verleidingen te weerstaan en wordt het zelfbeeld en zelfvertrouwen vergroot, wat indirect kan bijdragen aan veranderingen in vriendschapsrelaties en het vergroten van de weerbaarheid.

Acht respondenten zien hun oude vrienden nog af en toe, waar er voornamelijk sprake is van oppervlakkig contact, telefonisch of begroeting op straat. Binnen deze groep hebben vier respondenten interventies gevolgd, waarbij het vriendennetwerk/sociale relaties een onderdeel vormt, waarvan enkele reeds hierboven beschreven. Allereerst hebben de respondenten B (21), Me. (36) en R. (29) een methodiek gevolgd op basis van het sociaal competentie-model. Ook de hierboven beschreven Agressie regulatietherapie (ART) is gevolgd door respondenten Ke. (21) en R. (29) Daarnaast heeft respondent B. (21) zowel de SOVA training gevolgd als EQUIP. Binnen het EQUIP-programma is er aandacht voor omgang met kwaadheid, sociale vaardigheden en morele keuzesituaties. Binnen dit programma is er specifiek aandacht voor vrienden tijdens de bijeenkomsten 'hoe ga je om met negatieve druk van vrienden?', 'Wat is echte vriendschap?', 'Kun je vrienden die stelen vertrouwen?'. Door hier in groepsverband interactief mee bezig te zijn (rollenspelen/ voorbeeldsituaties) leren de jongeren deze vaardigheden eigen te maken en vervolgens zelfstandig in te zetten binnen hun sociale netwerk. Tot slot heeft respondent R. (29) een COVA training gevolgd, welke is gericht op het versterken en/of aanleren van cognitieve vaardigheden en dit zorgt ervoor dat deelnemers op een meer prosociale wijze kunnen denken en handelen. Dit laatste kan dus zorgen voor meer weerbaarheid voor delinquente vrienden en kan helpen om prosociale contacten op te bouwen.

Slechts twee respondenten hebben geheel niet gebroken met hun oude delinquente vriendennetwerk, maar ondernemen geen criminele activiteiten meer met deze vrienden (uitgaan en bellen). Van deze twee jongeren heeft respondent J. (27) zowel het hierboven beschreven sociaal competentie-model gevolgd als het EQUIP-programma. Respondent H. (21) heeft geen interventieprogramma gevolgd.

Echter geen enkele respondent benoemt de bijdrage van interventies/hulpverlening als invloed hebbende factor bij het breken met deze antisociale vriendengroep. Er is tijdens de detentieperiode ruimte geweest om na te denken, maar de respondenten benoemen dat ze het uiteindelijk zelf hebben gedaan en dat hun volwassenheid en verantwoordelijkheid is gegroeid. De interne motivatie wordt door bijna alle respondenten aangehaald als belangrijkste onderdeel van *desistance* en ook bij het veranderen van vriendschapsrelaties. Respondent Mo. (25) benoemt dat je niet ver komt wanneer je het zelf niet wil:

Mo:daarom weet ik dat ook met jongeren, je kan adviseren wat je wilt, maar die drive moet gewoon vanuit jezelf komen. Anders komt ie niet. Vaak zeggen ze wel met die hulpverlening, dan komt het wel, maar als iemand het zelf niet wil, dan gaat er helemaal niets van komen. Dan kan je adviseren, kan je tig hulpverleners erop gooien, kan je hem 24 uur in de gaten houden.....

De hierboven beschreven resultaten laten zien dat de jongeren wel degelijk interventies hebben gevolgd waar aandacht is geweest voor vriendschapsrelaties (versterken van de weerbaarheid voor de invloed van delinquente vrienden, vergroten sociale/cognitieve vaardigheden). Ook het opbouwen van prosociale contacten wordt door de respondenten niet toegeschreven aan de genoten hulpverlening, dit op één respondent na (S. (27)) die benoemt dat ze veel heeft gehad aan de geleerde sociale vaardigheden. Zij is dan ook een van de weinige respondenten die een geheel nieuw sociaal netwerk heeft opgebouwd. Deze bevinding laat zien dat er mogelijk sprake is van een seksespecifiek perspectief voor wat betreft de invloed van interventies op het stopproces. De mannelijke respondenten benoemen dat ze vrijwel niets hebben gehad aan de geboden hulpverlening en dat hun interne motivatie het belangrijkste is geweest. Tot slot is het opvallend dat de jongeren die een interventie hebben gevolgd waarbij aandacht was voor het vriendennetwerk zowel behoren tot de groep die geheel heeft gebroken met hun vrienden als jongeren die hun (oude) delinquente vrienden nog af en toe of vaak zien. De mate waarin de geleerde vaardigheden een bijdrage kunnen leveren aan het stopproces, lijkt afhankelijk van hetgeen de jongeren zelf met dit geleerde doen

Conclusie

Vrienden spelen een grote rol in het leven van adolescenten en voorspellen in sterke mate de neiging tot delinquentie tijdens deze periode. Veranderingen in het vriendennetwerk blijken cruciaal voor succesvolle *desistance*. Er bestaat echter nog onduidelijkheid over welke processen hierbij een rol spelen. De eerste vraag die in huidig onderzoek dan ook centraal staat is: “*waardoor ontstaan de veranderingen in vriendschappen, die bijdragen aan desistance?*”

Zoals verwacht blijkt uit de resultaten dat tijdens *desistance* bij vrijwel alle respondenten een verschuiving plaatsvindt in de verhouding tussen het aantal delinquente en prosociale vrienden in het netwerk. Respondenten hebben *agentic moves* gemaakt in de (her)structurering van hun sociale netwerk, door o.a. het contact met ‘oude’ delinquente vrienden te verbreken. Ook wordt zoals verwacht een sterke afname waargenomen bij de *desisters* in de mate van omgang met vrienden in het algemeen.

In lijn met recent onderzoek blijken psychologische- en ontwikkelingsprocessen een belangrijke rol te spelen bij deze veranderingen in vriendschappen, die bijdragen aan *desistance*. Meerdere respondenten wijzen ‘volwassenwording’ aan als belangrijke oorzaak en motivatie voor hun stopproces. Gerelateerd hieraan zijn de cognitieve verschuivingen die plaatsvinden bij *desisters*, zoals bewustwording van de negatieve invloed die delinquente vrienden (kunnen) hebben. Complementair aan eerdere onderzoeken zijn de indicaties die de huidige resultaten bieden voor een meer concrete invulling en richting van het ontwikkelingsproces van toenemende weerbaarheid tegen deze invloed. Er kunnen drie ‘fasen’ worden onderscheiden in deze cognitieve verschuiving. In de eerste fase zijn (ex-)delinquenten nog *niet* in staat weerstand te bieden aan delinquente vrienden en zij willen dit soms ook nog niet. Respondenten in deze fase hebben de meeste moeite met het daadwerkelijk stoppen met criminaliteit. In de tweede fase zijn *desisters* zich bewust van de eigen gevoeligheid voor beïnvloeding en zijn *zwak* weerbaar hiertegen. Het contact met delinquente vrienden is verbroken en ontmoetingen worden vaak vermeden. In tegenstelling tot Giordano en collega’s (2003: 310), die het ‘isoleren’ van delinquente vrienden als enigszins afwijkend proces beschouwen, suggereren huidige resultaten dat dit

moet worden gezien als onderdeel van hetzelfde ontwikkelingsproces. In de derde fase en laatste fase van de ontwikkeling zijn *desisters sterk* weerbaar tegen invloed van (delinquente) vrienden en verleidingen. Zij zijn staat hun grenzen aan te geven en laten zich niet meer beïnvloeden. *Desister* kunnen zich ook in de 'overgangsfase' bevinden van bijv. *niet* weerbaar naar *zwak* weerbaar.

Een tweede cognitieve verschuiving, die niet naar voren is gekomen in de literatuurstudie, lijkt van invloed op veranderingen in het vriendennetwerk en daarmee op *desistance*. Tweederde van de respondenten ervaart een omslagpunt in de vriendschappen met delinquente vrienden. Doordat deze vrienden niet voor hen klaar stonden tijdens periode(s) van) detentie groeide het inzicht dat deze vriendschappen weinig waarde hebben. Dit omslagpunt lijkt vaak vooraf te gaan aan het besluit (*agentic move*) van respondenten de vriendschap te verbreken. Dit proces van 'herwaardering' is mogelijk gerelateerd aan een andere belangrijke cognitieve verschuiving die, zoals verwacht, wordt waargenomen bij *desisters*: de 'herwaardering' van prosociale contacten. Vrijwel alle respondenten hebben een positievere attitude ontwikkeld t.a.v. het opbouwen van een prosociaal netwerk. Driekwart van de respondenten geeft aan prosociale vrienden te hebben en beschouwt deze vriendschappen van groot belang. Dit in tegenstelling tot de delinquente periode, waarbij het opviel dat prosociale vrienden weinig beschermende invloed hadden op het gedrag van de respondenten en voornamelijk gescheiden werden gehouden van delinquente activiteiten. Succesvolle *desisters* zien en ervaren de waarde van de steun en andere voordelen die deze vriendschappen hen bieden. De overige vier respondenten hebben het vertrouwen in vriendschappen verloren, maar hechten wel veel waarde aan o.a. (de steun van) de prosociale partner. Ook de andere respondenten zijn grotere waarde gaan hechten aan familie en soms een partner. Het niet willen verliezen van deze prosociale contacten blijkt een sterke motivatie voor succesvolle *desistance*.

Professionele interventies kunnen mogelijk dienen als ondersteuning of katalysator bij het loskomen van destructieve vriendschappen en structureren van nieuwe (prosociale) netwerkverbindingen. De tweede vraag die in dit onderzoek centraal staat is dan ook: "*Is er sprake van een invloed van interventies en in hoeverre en op welke manier lijkt dit bij te dragen aan veranderingen in vriendschappen en desistance?*"

Huidig onderzoek ondersteunt de eerder benoemde effectieve werking van cognitief-gedragstherapeutische methoden wat zichtbaar is door de positieve veranderingen in cognities. Daarnaast is er binnen de gevolgde interventieprogramma's op verschillende manieren ingegaan op vriendschapsrelaties en het sociale netwerk van de jongeren. Jongeren hebben sociale vaardigheden aangeleerd en zijn weerbaarder gemaakt voor de (negatieve) druk van anderen. Zelf geven de respondenten aan dat de gevolgde interventies geen invloed hebben gehad op de verandering in vriendschapsrelaties. Echter kan verwacht worden dat de geleerde vaardigheden onbewust toch door de jongeren worden ingezet, wat mogelijk een bijdrage heeft geleverd aan het breken met delinquente vrienden en het opbouwen van prosociale vriendschappen. Opvallend is dat zowel de jongeren die geheel gebroken hebben met hun (oude) delinquente vrienden, als de jongeren die nog af en toe of zelfs vaak contact hebben met deze vrienden, dergelijke interventieprogramma's hebben gevolgd. Het lijkt dus van invloed wat de respondent zelf met het geleerde doet of het van invloed kan zijn op de verandering in vriendschapsrelaties. Een andere opvallende bevinding is dat door de enige vrouwelijke

respondent een positieve uitlating wordt gedaan over de bijdrage van de geboden hulpverlening aan veranderingen in haar vriendennetwerk, waarbij een mogelijk sekseverschil naar voren komt.

De bijdrage die de (jeugd)reclassering kan bieden bij het veranderen van vriendennetwerken kan niet voldoende uit de resultaten worden afgeleid. Het merendeel van de respondenten merkt op dat er onvoldoende praktische en morele ondersteuning wordt geboden. Enkele respondenten hebben de geboden steun als prettig ervaren, maar dit heeft hen niet de doorslag gegeven om te stoppen. Een kanttekening die hierbij geplaatst dient te worden is dat jongeren gemakkelijk lijken te denken over wat de overheid hen kan bieden om wel succesvol te kunnen stoppen. Ze geven aan dat wanneer ze woonruimte en werk krijgen, ze minder geneigd zijn terug te vallen in het criminele circuit. Echter benoemen ze hun eigen bijdrage hierin niet en lijkt het alsof ze verwachten dat de overheid het voor hen kan oplossen of voorkomen.

De bijdrage van systeemgerichte interventieprogramma's blijft binnen dit onderzoek onderbelicht, wegens het feit dat slechts één respondent een dergelijke interventie heeft gevolgd. Deze benoemt voornamelijk de houding van de therapeut als invloed hebbende factor en niet de inhoud van het programma. Er kan dus geen uitspraak gedaan worden over de bijdrage van systeemgerichte interventies op het veranderen van vriendennetwerken.

Er lijkt dus wel degelijk invloed te zijn van interventies op het stopproces van de jongeren. De jongeren leren veel vaardigheden en lijken ze deze onbewust toch in te zetten bij het (her)structureren van hun sociale netwerk, tijdens het proces van *desistance*.

Discussie

Uit huidig onderzoek zijn drie cognitieve verschuivingen naar voren gekomen die van invloed zijn op de veranderingen in vriendschappen die bijdragen aan het proces van *desistance*. Belangrijk is dat vervolg onderzoek zich richt op het uitdiepen van deze ontwikkelingsprocessen. Bekeken moet worden of het resultaat wordt onderschreven dat de eerste verschuiving (weerbaarder worden tegen de invloed van vrienden) verloopt volgens de hier geïndiceerde fasen. Tevens zal onderzoek moeten uitwijzen of de 'herwaardering' van delinquente vrienden daadwerkelijk een significant ontwikkelingsproces betreft, zoals de huidige resultaten doen vermoeden. Daarbij moet worden bekeken in hoeverre deze verandering samenhangt met anderen verschuivingen in het perspectief van *desisters*.

In huidig onderzoek is de rol van vriendschappen bij *desistance* geanalyseerd aan de hand van data verkregen uit egocentreed netwerkonderzoek (Völker et al., 2008: 220). De informatie over veranderingen in het sociale netwerk is afkomstig van één persoon. Dit maakt het onduidelijk hoe betrouwbaar, representatief en generaliseerbaar deze informatie is. Om een beter beeld te vormen van de oorzaken en processen die een rol spelen bij vriendschappen in relatie tot *desistance*, is het belangrijk dat vervolg onderzoek tevens (belangrijke) anderen betreft, zoals de vrienden zelf. Met dergelijk 'complete netwerken onderzoek' kan een vollediger beeld in kaart worden gebracht van zowel het netwerk, als van de veranderingen in het gedrag en de ontwikkelingen van de *desisters* zelf (Völker et al., 2008: 220).

In theorie is er binnen de huidige interventiepraktijk veel aandacht voor vriendschapsrelaties en sociale netwerken van jongeren. Echter blijken jongeren er in de praktijk niet altijd hun voordeel mee te doen,

of wordt dit niet zo ervaren. Om een compleet antwoord te kunnen geven op de tweede onderzoeksvraag, dient er meer onderzoek gedaan te worden naar de praktische hantering van de geleerde vaardigheden. Binnen dit onderzoek is onvoldoende inzicht verkregen in de manieren waarop jongeren het geleerde vanuit interventies generaliseren naar hun functioneren in de maatschappij. Jongeren kunnen zowel bewust als onbewust gebruik maken van geleerde vaardigheden en veranderingen in cognities, wat een belangrijk aspect vormt voor vervolgonderzoek. Daarnaast doet huidig onderzoek vermoeden dat er mogelijk sprake is van sekseverschillen voor wat betreft de invloed van interventies op veranderingen in vriendennetwerken. De enige vrouwelijke respondent benoemt een positief effect van de genoten hulpverlening tegenover geen invloed wat door de mannelijke respondenten wordt aangehaald. Belangrijk is dat vervolgonderzoek dit mogelijke sekseverschil betreft. Daarnaast blijkt uit de resultaten dat meerdere jongeren voortijdig contact hebben gehad met hulpverleningsinstanties (Bureau Jeugdzorg, Bureau Halt) en dat er geen preventief ingrijpen is geweest gericht op het systeem van de jongere. Een mogelijke verklaring kan zijn dat deze systeemgerichte interventieprogramma's voornamelijk de laatste jaren sterk in ontwikkeling zijn en er effectiviteitsonderzoek naar is gedaan, terwijl de geïnterviewde jongeren veelal hebben vastgezet tussen 1993 en 2009. Belangrijk is dus ook dat vervolgonderzoek zich richt op interventies die preventief ingrijpen op veranderingen binnen het sociale netwerk en hiermee mogelijk delinquentie terugdringen of zelfs voorkomen.

Referenties

- Asscher, J. J., Dekovic, M., Van der Laan, P., Prins, P. J. M., & Van Arum, S. (2007). De effectiviteit van Multisysteemtherapie (MST). Knelpunten en kansen bij de implementatie van een randomized controlled trial. *Tijdschrift voor Criminologie*, 49, 57-68.
- Bartels, A.J. (2001). Behandeling van jeugdige delinquenten volgens het competentiemodel. *Kind en adolescent*, 22, 211-226.
- Bartels, A. A. J., Schuurma, S., & Slot, J. A. (2001). Interventies. In R. Loeber, N. W. Slot, & J. A. Sergeant (Eds.), *Ernstige en gewelddadige jeugddelinquentie* (pp. 415-428). Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Binsbergen, M. H. van, Knorth, E. J., Klomp, M., & Meulman, J. J., 2001. Motivatie voor behandeling bij jongeren met ernstige gedragsproblemen in de intramurale justitiële jeugdzorg. *Kind en Adolescent*, 22, 295-311.
- Boendermaker, L., & Ince, D. (2008). Effectieve interventies tegen jeugddelinquentie. *Jeugd & Co*, 4, 26-38.
- Boendermaker, L. (1998). *Eind goed al goed? De leefsituatie van jongeren een jaar na vertrek uit een justitiële jeugdinrichting* (WODC, nr. 157). Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoeks- en Documentatiecentrum Ministerie van Justitie.
- Borduin, C. (1999). Multisystemic treatment of criminality and violence in adolescents. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 38, 242-249.
- Brewin, C. R. (2006). Understanding cognitive behaviour therapy: A retrieval competition account. *Behaviour Research and Therapy*, 44, 765-784.
- Brink, G. van den (2001) *Geweld als uitdaging: de betekenis van agressief gedrag bij jongeren*. Utrecht: NIZW.
- De Heuvelrug. (2008). *Handleiding basismethodiek*.
- De Viersprong (2009). *Brochure Multi Systeem Therapie*.
- Dodge, K. A., Coie, J. D., & Lynam, D. (2006). Aggression and antisocial behavior in youth. In N. Eisenberg, W. Damon & R. M. Lerner (Eds.), *Handbook of child psychology: social, emotional, and personality development*. (pp. 719-788). Hoboken, NJ, US: Wiley.
- Dodge, K. A., Dishion, T. J., & Lansford, J. E. (2006). Deviant Peer Influences in Intervention and Public Policy for Youth. *Social Policy Report*, 20, 3-9.
- Donker, A. , & Slotboom, A. (2008). Adolescentie en delinquentie. In I. Weijers, & C. Eliaerts (Eds.), *Jeugdcriminologie* (pp. 91-108). Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Geene, M. J. (2010). *Stoppen is afzien*. Expertisecentrum Veiligheid.
- Giordano, P. C., Cernkovich, S. A., & Holland, D. D. (2003). Changes in friendship relations over the life course: implications for desistance from crime, *Criminology*, 41 (2), 293-327.
- Haynie, D. L. (2002). Friendship networks and delinquency: The relative nature of peer delinquency. *Journal of Quantitative Criminology*, 18, 99-134.
- Haynie, D. L., & Osgood, D. W. (2005). Reconsidering peers and delinquency: How do peers matter? *Social Forces*, 84 (2), 1109-1130.

- Henggeler, S. W. (1999). Multisystemic Therapy: An overview of clinical procedures, outcomes and policy implications. *Child Psychology and Psychiatry Review*, 4, 2-10.
- Henggeler, S. W., & Borduin, C. M. (1990). *Family therapy and beyond: A multisystemic approach to treating the behaviour problems of children and adolescents*. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.
- Laan, P. van der, & Slotboom, A. M. (2008). Wat werkt? In I. Weijers (Eds.), *Justitiële interventies voor jeugdige daders en risicjongeren* (pp. 113-124). Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Landsheer, H., 't Hart, H., De Goede, M., & Van Dijk, J. (2003). *Praktijkgestuurd onderzoek. Methoden van praktijkonderzoek*. Groningen/Houten: Wolters-Noordhoff
- Laub, J. H. , & Sampson, R. J. (2003) *Shared beginnings, divergent lives. Delinquent boys to age 70*, Cambridge: Harvard University Press.
- Bruinsma, G. J. N (2001). Differentiële associatie en sociaal leren. In E. Lissenberg, S. van Ruller, & R. van Swaaningen (Eds.), *Tegen de regels IV, een inleiding in de criminologie* (pp. 119-133). Nijmegen: Ars Aequi Libri.
- Maruna, S. (2001). *Making good. How ex-convicts reform and rebuild their lives*. Washington, D.C.: American Psychological Association.
- Maruna, S. , & Immarigeon, R. (2004). *After Crime and Punishment: Pathways to Offender Reintegration*. Devon: Willan Publishing.
- Menger, A., & Krechtig, L. (2008). Motiveren in het kader van de jeugdreclassering. In I. Weijers (Eds.), *Justitiële interventies voor jeugdige daders en risicjongeren* (pp. 307-318). Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Moffitt, T. E., Arseneault, L., Jaffee, S. R., Koenen, K. C., Odgers, C. L., Slutske, W., & Viding, E. (2008). DSM-V Conduct Disorder: Research needs for an evidence base. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49, 3-33.
- Nuytiens, A., Christiaens, J., & Eliaerts, C. (2008). Stoppen of doorgaan? Recent onderzoek naar desistance from crime bij persistente jeugddelinquenten. In I. Weijers, & C. Eliaerts (Eds.), *Jeugdcriminologie* (pp. 415-428). Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Robson, C. (2002). *Real world research, second edition*, p. 192, 265-266. Malden: Blackwell Publishing.
- Santrock, J. W. (2007). *Adolescence*. New York: McGraw-Hill.
- Teylingereind (2006). *Handleiding Equip*.
- Völker, B., Baerveldt, C., & Driessen, F. (2008). Vriendschap en criminaliteit bij jongeren. In I. Weijers, & C. Eliaerts (Eds.), *Jeugdcriminologie* (pp. 209-222). Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Warr, M. (1998). Life-course transitions and desistance from crime. *Criminology*, 36 (2), 183-216.
- Warr, M. (2002). *Companions in crime: The social aspects of criminal conduct*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weijers, I. , & Eliaerts, C. (2008). *Jeugdcriminologie, achtergronden van jeugdcriminaliteit*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Yperen, T. A. van (Red., 2010). *55 vragen over effectiviteit. Antwoorden voor de jeugdzorg*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.

Bijlage 1. Onderdelen weergegeven per auteur

Inleiding

- Abstract & Desistance – het stoppen met criminaliteit (pag. 3-4) Beide
- Vriendschap en delinquentie & Vriendschap en desistance (pag. 4-8) Rianne
- De invloed van interventies op vriendschapsrelaties (pag. 8- 13) Sanne

Methoden (pag. 13)

Beide

Onderzoeksbevindingen

- Vriendschap en delinquentie & Vriendschap en desistance (pag. 14-19) Rianne
- Interventies en vriendschapsrelaties (pag. 19- 23) Sanne

Conclusie

- Eerste vier alinea's tot aan witregel: "Vrienden spelen een grote rol [...] voor succesvolle desistance" (pag. 24-25) Rianne
- Vijfde t/m negende alinea: Professionele interventies kunnen [...] proces van desistance (pag. 25-26) Sanne

Discussie

- Eerste twee alinea's tot aan witregel: "Uit huidig onderzoek [...] de respondent zelf" (pag. 26- 27) Rianne
- Derde alinea: "In theorie is [...] of zelfs voorkomen" (pag. 27) Sanne

Bijlage 2. Vragenlijst eerste explorerend onderzoek (9 respondenten), maart 2009

Voorstellen, uitleggen dat je pedagogiek student bent en dat je dit gesprek in het kader van je onderzoek houdt, onderdeel van een groter onderzoek vanuit universiteit

A. Algemene informatie

1. Wat is je naam (blijft anoniem)
2. Hoe oud ben je?
3. Etnische afkomst:
 - a. Wat is het geboorte land van je moeder
 - b. Wat is het geboorte land van je vader?
 - c. Waar ben je zelf geboren?
4. Opvoeding
 - a. Kwaliteit van de opvoeding. Hoe zag je opvoeding eruit? Was er verschil tussen de manieren van opvoeden van je ouders, of was dat hetzelfde? Soort discipline: werd er gestraft en hoe zagen die straffen eruit? Was er sprake van warmte of juist kilheid? Verwennen, zo ja, met materiele goederen of immateriële goederen? Werd er wel eens een 'nee' verkocht, of kreeg kind altijd zijn zin?
 - b. Kwantiteit: waren je ouders vaak thuis? Toezicht en controle?
 - c. Problematiek ouders: depressie, delinquentie, taalproblemen, immigratie problemen.
5. Woonsituatie
 - a. Waar woonde je toen je werd geboren? Kenmerken huis: groot/ klein, eigen kamer, goed onderhouden.
 - b. Zijn hierin veranderingen opgetreden toen je ouder werd? (verhuizen, meer mensen op huis mee te delen, opgeknapt, verloederd, etc.
 - c. Hoe ziet je woonsituatie er nu uit?
6. Buurt
 - a. Kun je beschrijven in wat voor buurt je bent geboren? (kenmerken wijk: dichtbevolkt, multiculturele wijk, veel politie, veel delinquentie)
 - b. Zijn hier veranderingen in opgetreden (verhuisd naar andere wijk, wat waren de kenmerken van de nieuwe wijk, etc)
 - c. Kun je beschrijven in wat voor buurt je nu woont?
7. School
 - a. Hoe is het verloop van school?
 1. school aspiratie/ motivatie?
 2. spijbelen?
 3. problemen?
 4. Vroegtijdig gestopt?
 5. Begeleiding vanuit school
 6. Niveaubepaling basisonderwijs, middelbaar onderwijs (ZMOK, VMBO, HAVO, VWO, praktijkonderwijs etc)
 - b. Is er een vervolgopleiding gedaan? Zo ja, wat voor vervolgopleiding?
 - c. Is er ooit een intelligentie test afgenomen, weet je wat de resultaten waren?
8. Werk
 - a. Heeft persoon werk (bijbaan, of werk dat nu fulltime o.i.d wordt uitgevoerd)? Hoe lang doe je dat al?
 - b. Heeft hij/zij hiervoor baantjes gehad? (Goed opletten of er een gat zit tussen stoppen met school en beginnen met werken) Van wanneer tot wanneer heb je dat precies gedaan (lieft met jaartallen)? Hoeveel uur per week was dat ongeveer?
9. Gezinsamenstelling
 - a. Toen je werd geboren, met hoeveel familieleden waren jullie toen thuis? (ouders, zussen en broertjes)
 - b. Zijn hier veranderingen in op getreden? Zo ja: wanneer, hoe kwam dat, wat waren gevolgen hiervan voor jou en voor het gezin?
 - c. Hoe was de relatie met je zus, broer? Vertonen zij ook crimineel gedrag? Wat vonden ze ervan dat jij dat deed?
 - d. Hoe ziet de samenstelling van je familie (gezin) er op dit moment uit? (woon je nog thuis, op je zelf, heb je kinderen)
10. Persoonlijke problemen: stoornissen, zelfbeeld, relatieproblemen
11. Hulpverleningsgeschiedenis

- a. Heb jij of je gezin hulp gehad? Welke hulp was dit?
- b. Kun je deze hulp beschrijven? (wanneer, waarom, voor wie, hoe lang, door wie)
- c. Wat vond je van de hulp? (doorvragen wat er goed/ fout was, wat gevoel erbij was, etc)
- d. Heeft het geholpen, heb je wat geleerd? Zo ja, wat dan, waarom werkte dit voor jou wel of niet, wat had anders moeten zijn?

B. Delictgeschiedenis

12. Ontstaan

- a. Op welke leeftijd heb je je eerste delict gepleegd? Wat was dat voor delict? Hoe ging dat precies? Deed je dat alleen of samen. Was er een aanleiding of gebeurde het gewoon? Was het gepland? Was er groepsdruk?
- b. Hoe ging het bij de volgende keer? Gebeurde dat al snel erna; onder dezelfde omstandigheden?
- c. Hoeveel delicten heb je gepleegd?
- d. Wat voor soort delicten? (geweld, diefstal, drugs, verkoop van illegaal verkregen goederen, etc)
- e. Wanneer kwam je voor het eerst in aanraking met de politie? Hoe oud was je toen? Hoe ging dat precies? Wat vond je ervan? Hoe waren de reacties thuis? En van je vrienden?
- f. Wat kreeg je voor straf? Hoe ervoer dat? Vond je die straf terecht? Maakte het indruk? Had je spijt van wat je had gedaan?
- g. Kun je iets zeggen waarom je deze dingen deed? Was het de kick, geld, meedoen met vrienden, verveling op straat, haat naar anderen, niet te beheersen agressie, vond je het 'stoer', kreeg je er positie/ status mee?
- h. Heb je voorafgaande aan of ten tijde van de delicten alcohol en/ of drugs (softdrugs/ harddrugs) gebruikt? Kun je aangeven wat de rol hiervan was bij de delicten? Wat was eventueel de rol van drugs of drank na het plegen van het delict? (bijvoorbeeld schuldgevoel wegdrinken/ blowen?). Wat was de frequentie, aard en omstandigheden van druggebruik?
- i. Had je in die tijd een vriend(in) en zo ja, wat voor rol speelde die relatie in je leven? Heb je het idee dat je relatie invloed had op je gedrag? (Bv bevorderen of remmen?) Wist je partner ervan af dat je delicten pleegde en zo ja, wat vond hij/zij daarvan? Was het bespreekbaar? Hoe stond hij/zij tegenover criminaliteit? (Wat vond hij/zij ervan?) Pleegde hij/zij misschien ook delicten?

13. Vrienden

- a. ik wil graag iets meer weten over je vrienden. Weten je vrienden dat je delicten pleegde? Heb je vrienden die daar niet van op de hoogte zijn?
- b. Wat vonden je vrienden er van dat je delicten pleegde?
- c. Heb je delicten samen met vrienden gepleegd, of alleen (of: welke samen, welke alleen)
- d. Kun je iets zeggen over de invloed van vrienden op het plegen van delicten
- e. Heb je ook vrienden die delicten plegen niet goedkeuren? (eventueel nog vragen naar wat ouders, familie ervan wisten, hoe die daarmee omgingen)
- f. Gebruik(t)en die vrienden drugs of alcohol?

C. Stoppen

1. Wanneer begon je serieus na te denken over stoppen met delicten?
2. Hoe ging dat? Waren er bepaalde gebeurtenissen of was er iemand die daar een grote rol bij speelden? Ging het over de toekomst of meer willen stoppen met de huidige situatie vraagt
3. Hoe ging het verder? Lukte dat ook meteen? Waardoor niet; wat maakte het moeilijk? Waar woonde je toen? Was er iemand/waren er mensen met wie je in die periode veel contact had? Van wie kreeg je steun? Wat was de rol van de vader, moeder, broertje of zusje daarin?
4. Kun je zeggen dat je op een gegeven moment echt een plan had om te stoppen?
5. Wanneer dat je het gevoel dat het je echt ging lukken om te stoppen?
6. Heb je sindsdien een goede dagbesteding gevonden of je tijd op een andere manier ingevuld? Had je sindsdien het gevoel dat je meer te verliezen had?
7. Heb je sindsdien nog geregeld contact gehad met je oude delinquente vrienden? Hoe stonden zij tegenover het feit dat jij ophield met criminaliteit? Hoe ervoer je dat?
8. Kom je nog wel eens in de verleiding om dergelijke dingen te doen?
9. Het zijn nog wel eens heimwee naar die vroegere periode?
10. Wat zijn de dingen die jou daar nu van afhouden?
11. Aan welke personen heb je het uiteindelijk te danken dat je bent gestopt?
11. Wat is denk je de rol van alcohol en drugs geweest bij het stoppen van het plegen van delicten? (gebruikt hij het nu nog steeds, of is hij gestopt? Of zijn er veranderingen opgetreden in gebruik?)

12. Had je ten tijde van het stoppen een relatie? Zo ja, was dat dezelfde als toen je delicten pleegde of een andere relatie? Hoe stond hij/zij toen tegenover criminaliteit? Heb je het idee dat die vriend(in) een rol speelde in het stoppen? Bijvoorbeeld: bevorderen of remmen. Pleegde hij/zij ook (nog) delicten? Hebben jullie over het plegen van delicten en stoppen gepraat? Heb je het idee dat je vriend(in) een rol heeft gespeeld in jouw stopproces?

13. In de tijd dat je delicten pleegde, had je toen werk/school? Wist je baas/school van de delicten? Hoe reageerden ze hierop? Had je, in de tijd dat je stopte, een (sterke) band met je collega's/baas of met je studiegenoten/leraren?

Wat betekent werk/school voor je (word je er bijvoorbeeld zelfverzekerder door, betekent het financieel veel, krijg je er het idee door dat je leven nut heeft)? Voelde je jezelf in de tijd rond het stoppen verantwoordelijk voor je werk? Had je het idee dat je werk zorgde voor sociale controle? Denk je dat het werken een rol heeft gespeeld in het stoppen?

Bijlage 3. Vragenlijst huidig onderzoek (8 interviews), april 2010

Vragenlijst desistance- Tijdslijn (verhuizingen, belangrijke gebeurtenissen)
Voorstellen, uitleggen dat je pedagogiek student bent en dat je dit gesprek in het kader van je onderzoek houdt, onderdeel van een groter onderzoek vanuit UU.

A. Algemene informatie

1. Wat is je naam (blijft anoniem)
2. Hoe oud ben je?
3. Etnische afkomst:
 - a. Wat is het geboorte land van je moeder
 - b. Wat is het geboorte land van je vader?
 - c. Waar ben je zelf geboren?

4. Gezinsamenstelling

- a. Toen je werd geboren, met hoeveel personen woonden jullie toen in één huis? (ouders, zussen en broertjes, opa, oma)
- b. Zijn hier veranderingen in op getreden? Zo ja: wanneer, hoe kwam dat, wat waren gevolgen hiervan voor jou en voor het gezin?
- c. Hebben andere familieleden ook delicten gepleegd? Politie contacten gehad?
- d. Hoe ziet de samenstelling van je familie (gezin) er op dit moment uit? (woon je nog thuis, op je zelf, heb je kinderen)

5. Opvoeding

- a. Kwaliteit van de opvoeding. Hoe zag je opvoeding eruit?
 - Was er verschil tussen de manieren van opvoeden van je ouders, of was dat hetzelfde?
 - Soort discipline: werd er gestraft en hoe zagen die straffen eruit? Was er sprake van warmte of juist kilheid? Verwennen, zo ja, met materiele goederen of immateriële goederen?
 - Werde er wel eens een 'nee' verkocht, of kreeg kind altijd zijn zin?
- b. Kwantiteit: waren je ouders vaak thuis? Toezicht en controle?
- c. Hebben je ouders problemen gehad als depressie, delinquentie, taalproblemen, immigratie problemen?
- d. Hoe is de relatie met je ouders?

7. Wat voor school/opleiding heb je gedaan? Heb je dit afgerond?

8. Werk

1. Heeft persoon werk (bijbaan, of werk dat nu fulltime o.i.d wordt uitgevoerd)?
 - Zo ja, hoe lang doe je dat al?
 - En hoe ben je aan dit werk gekomen (door hulp van ouders, familie?)
- b. Heeft hij/zij hiervoor baantjes gehad? (Goed opletten of er een gat zit tussen stoppen met school en beginnen met werken of dat de baantjes waren op een moment dat hij/zij ook naar school ging (bijbaan)).
 - Zo ja, wat voor een baantjes heb je gedaan?
 - Van wanneer tot wanneer heb je dat precies gedaan (liefst met jaartallen)?
 - Hoeveel uur per week was dat ongeveer?

9. Ben je ooit in contact geweest met **hulpverleningsinstanties**?

- Zo ja, welke?
- En heb je nu nog steeds contact? (onderstaande uitvragen)

- a. Bureau jeugdzorg (trainingen, OTS, voogd)
- b. Bureau Halt (taak/werkstraf)
- c. (Jeugd)reclassering (taak/werkstraf/maatregelen/begeleiding)
- c. Intern schoolbegeleider of orthopedagoog
- d. Psycholoog
- e. Gezinsondersteuning
- f. Psychiater
- g. Centrum voor ambulante forensische psychiatrie (bijv de waag of het dok)
- h. Een andere vorm van hulpverlening

10. Kun je deze hulp beschrijven? (**wanneer (meerdere keren?)**, waarom, voor/met wie, hoe lang, door wie, waarom gestopt).
 - Was er sprake van gedwongen/vrijwillige hulp?

Over dit punt zullen we straks nog wat meer vragen stellen, maar we gaan nu eerst door met het deel “delictgeschiedenis”.

B. Delictgeschiedenis

13. Ontstaan

- a. Op welke leeftijd heb je je eerste delict gepleegd?
 - Wat was dat voor delict?
 - Hoe ging dat precies? Deed je dat alleen of samen?
 - Was er een aanleiding of gebeurde het gewoon? i.e. was het gepland?
- b. Hoe ging het bij de volgende keer? Gebeurde dat al snel erna; onder dezelfde omstandigheden (gepland/ongepland)?
- c. Hoeveel delicten heb je in totaal gepleegd?
- d. Wat voor soort delicten? (geweld, diefstal, drugs, verkoop van illegaal verkregen goederen, etc)
- e. Hoe voelde jij je na de delicten die je hebt gepleegd?
- f. Wanneer kwam je voor het eerst in aanraking met de politie? Hoe oud was je toen?
 - Hoe ging dat precies?
 - Wat vond je ervan?
 - Hoe vaak ben je in aanraking met politie gekomen (bijv opgepakt)?
 - Hoe waren de reacties van je familie? En van je vrienden? En van je partner?
 - Wat deden die reacties met je?
- h. Was het slachtoffer in de rechtbank aanwezig? Hoe voelde dat? Wat dacht je? Heeft het slachtoffer wat gezegd? Hoe voelde dat? Wat dacht je?
- i. Heb je straf gekregen (meerdere keren)?
 - Wat voor straf kreeg je?
 - Hoe ervoer dat?
 - Vond je die straf terecht?
 - Maakte het indruk?
- j. Heb je spijt van wat je had gedaan?
 - Waarom had je wel of geen spijt (zelf in problemen gewerkt, of spijt voor het slachtoffer)?
- k. Voel je je schuldig over wat je hebt gedaan?
 - Waarover precies en naar wie? Hoe merk je dit?
- l. Schaam jij je voor wat je hebt gedaan ten opzichte van je familie?
 - Hoe uit zich dat en heb je dat naar hen uitgesproken?
- m. Kun je zeggen **waarom** je deze dingen deed? Was het de kick, geld, meedoen met vrienden, verveling, haat naar anderen, niet te beheersen agressie, vond je het 'stoer', kreeg je er positie/status mee?
 - Was er sprake van druk (bijv door vrienden, of omdat je geld nodig had)
- n. Heb je voorafgaande aan of ten tijde van de delicten alcohol en/ of drugs (softdrugs/ harddrugs) gebruikt?
- o. Had je in die tijd een **vriend(in)** en zo ja, wat voor rol speelde die relatie in je leven?
 - Heb je het idee dat je relatie invloed had op je gedrag? (Bv bevorderen of remmen?)
 - Wist je partner ervan af dat je delicten pleegde en zo ja, wat vond hij/zij daarvan? Hoe stond hij/zij tegenover criminaliteit? (Wat vond hij/zij ervan?) Pleegde hij/zij misschien ook delicten? Was het bespreekbaar?
 - Wat vond hij/zij van jouw vrienden?
 - Weet je huidige partner van je delictgeschiedenis? Waarom wel/ waarom niet? Hoe reageerde ze erop, hoe denk je dat ze erop zal reageren?
- p. Had je in die tijd contact met je **familie** en zo ja, wat voor rol speelde je familie in je leven?
 - Heb je het idee dat je ouders invloed hadden op je gedrag? (Bv bevorderen of remmen?)
 - Controleerde je ouders wat jij deed buitenshuis?
 - Zo ja, wat vond je daarvan?
 - Wisten je ouders ervan af dat je delicten pleegde en zo ja, wat vond hij/zij daarvan? Hoe stond hij/zij tegenover criminaliteit? (Wat vond hij/zij ervan?) Pleegde hij/zij misschien ook delicten? Was het bespreekbaar?
 - Heb je eventueel samen met je vader/moeder delicten gepleegd?
 - Wat vonden zij van jouw vrienden?

- Weten je ouders van je delictgeschiedenis? Waarom wel/ waarom niet? Hoe reageerde ze erop, hoe denk je dat ze erop zal reageren?
- Hoe was je relatie met je ouders toen je delicten pleegde?

14. Vrienden

- Weten je vrienden dat je delicten pleegde?
 - Heb je vrienden die daar niet van op de hoogte waren/zijn? Zo ja, waren dat toen je delicten pleegde ook al je vrienden?
- Wat vonden je vrienden er van dat je delicten pleegde? (**apart uitvragen voor delinquente <=> prosociale vrienden!**)
- Heb je delicten samen met vrienden gepleegd, of alleen (of: welke samen, welke alleen)? Bij plegen met anderen: Hoe vaak zag je die vrienden?
- Wat was de reden voor plegen met vrienden?
 - Kreeg je er status/positie mee?
 - Om erbij/geaccepteerd te worden?
 - Loyaliteit naar vrienden toe?
- Voelde je soms druk van vrienden om delict te plegen?
 - Hebben ze je wel eens aangemoedigd?
- Wat zou er gebeurd zijn als je niet meedeed met de delicten? (kwijtraken vrienden / uit de groep gezet? Verlies status?)
 - Ooit gedacht dat je niet wilde meedoen? Wat maakte dat je het uiteindelijk wel deed?

C. Stoppen

- Wanneer dacht je er voor het eerst aan dat je wilde stoppen met delicten?
 - Begon je hier gelijk serieus over na te denken, of was dat pas later?
 - Wat maakt dat die eerste gedachten aan stoppen niet serieus (genoeg) waren?
- Hoe kwam het dat je (voor het eerst) dacht aan stoppen? Waren er bepaalde gebeurtenissen of was er iemand die daar een grote rol bij speelden?
 - Wilde je stoppen voor je eigen toekomst, of meer omdat je wilde stoppen met de huidige situatie?
 - Wat was je motivatie/beweegreden om te stoppen?
 - Had je het gevoel dat je meer te verliezen had dan eerst (vriendin, vrienden, werk, opleiding, familie)?
- Welke stappen heb je ondernomen na die eerste stopgedachten? Lukte dat ook meteen?
- Kun je zeggen dat je op een gegeven moment echt een plan had om te stoppen?
 - Zo ja, hoe zag dat plan eruit? Heb je meer dan 1 pogingen gedaan? (**bij meerdere stoppogingen: voor alle pogingen ondernomen stappen uitvragen, vr.5, 6, 7**)
- (Wanneer) had je het gevoel dat het je echt ging lukken om te stoppen?
- Waardoor niet lukte (het/eerdere pogingen) niet; wat maakte het moeilijk?
 - Was er iemand/waren er mensen met wie je in die periode veel contact had?
 - Van wie kreeg je steun?
- Wat was de rol van de vader, moeder, broertje of zusje bij de stoppogingen?
 - Hoe vul je je tijd op nu je bent gestopt (opleiding, werk, vriendin)? En hebben je ouders geholpen bij het vinden van werk/opleiding enz.
 - Hebben je ouders geholpen met huisvesting?
 - Hebben je ouders je gesteund toen je vrij kwam? Of hebben ze je laten vallen?
 - Is de relatie met je ouders veranderd toen je wilde stoppen ten opzichte van toen je nog wel delicten pleegde?

8. Hulpverlening/interventies

We hebben het eerder over je contact met hulpverlening/interventies gehad (**uitvragen alle vormen die aanbod zijn gekomen/belangrijk lijken**)

- Wat vond je van de (verschillende vormen van) hulp/interventie? (doorvragen wat er goed/fout aan was, wat gevoel erbij was, etc)
 - Bij plaatsing JJI: wat heb je allemaal gekregen (therapieën/trainingen) tijdens je plaatsing? Met name Work-Wise belangrijk; ITB'er. Welke JJI heb je gezeten?
 - Welke therapieën/interventies heb je gevolgd en wat voor oefeningen/trainingen gebruikten ze hierbij? *bv: sociale vaardigheden, cognitieve gedragtherapie (manier v denken veranderen), MST (of andere therapieën die systeem betrekken), probleemoplossende vaardigheden, zelfcontrole etc. uitvragen!!*

- Was de hulpverlening gericht op hetgeen te maken had met je delicten, dus hing het samen met de gepleegde delicten? (*criminogene behoeften*) uitvragen!!
 - Was de hulpverlening (interventies/therapieën) individueel gericht of betrok het ook je systeem? *bv gezin, buurt of vrienden (negatieve invloed v vrienden behandeld?)* uitvragen!!!
- b. Heb je ooit hulpverlening gehad die erop gericht was om je aan werk je helpen of een vervolgopleiding te gaan volgen?
- Zo ja door wie werd die hulpverlening geboden?
- c. Heb je er wat geleerd van hulpverlening die je hebt gekregen? (heb je vaardigheden geleerd waar je nu nog iets aan hebt? Bv sociale vaardigheden) uitvragen!!
- Zo ja, wat dan?
 - Zo niet: waarom niet niks van geleerd?
- d. Heb je het idee dat het je geholpen heeft bij het stoppen en helpt met gestopt blijven?
- Zo ja, op welke manier heeft dit bijgedragen?
- d. Zo niet, waarom werkte (sommige delen van) de hulp/interventie voor jou wel of niet? Wat had er anders/beter moeten zijn?
- Wat miste je bij de hulpverlening / wat had jou wel kunnen helpen?
- f. Hoe dacht je over hulpverlening/straffen voordat je ermee in aanraking kwam en hoe nadat je hulpverlening hebt gekregen?
- g. Heb je moeilijke tijden ervaren tijdens het hulpverleningsproces, hoe ben je hiermee omgegaan?
- Bij wie vond je steun of zou je graag steun gehad willen hebben?
- j. Hoe was de band tussen jou en de hulpverlener(s)?
- l. Heb je in je leven nu profijt van dingen die je hebt geleerd/gedaan tijdens hulpverlening/interventie?
9. Hoe reageerden je ouders dat je/jullie hulpverlening/straf kregen?
10. a. Heb je nog contact (gehad) met je oude **delinquente vrienden**?
Wel contact: hoe vaak nog en is de relatie veranderd?
Op wat voor manier is de relatie veranderd?)
- b. Hoe stonden je oude vrienden tegenover het feit dat jij ophield met criminaliteit?
- c. Hoe reageerden ze erop dat je hulpverlening/interventie kreeg?
Hebben ze je geholpen/gesteund of juist belemmerd? Op welke manier?
- d. Bij geen contact delinq.vrienden: Wanneer en hoe heb je het contact verbroken? Hoe ben je 'eruit gestapt' (hoe ging dat, meerdere pogingen)?
- Waarom heb je dit contact verbroken?
 - Hoe was dat voor jou (moeilijk/makkelijk)? Hoe kwam het dat het moeilijk/makkelijk was?
- e. Wat heeft je geholpen bij het 'loskomen' van deze vrienden?
- Heb je daarbij hulp gekregen van anderen/vrienden;
 - Door dingen die je had geleerd tijdens hulpverlening/interventie?
11. **Prosociale contacten:** heb je nu vrienden die geen delicten plegen/hebben gepleegd?
- a. Hoelang ken je ze al? Hoe heb je hen leren kennen?
- b. Weten zij van jou verleden? Wat vinden ze daarvan?
- c. Hoe reageerden ze erop dat je hulpverlening/interventie kreeg?
- Hebben ze je gesteund of belemmerd?
 - Op wat voor manier hebben ze bijgedragen?
- c. Over die 'goede' vrienden die je al had:
- Wat maakt dat je nu meer met hen optrekt dan toen je nog delicten pleegde?
 - Waarom zijn zij nu belangrijker voor je dan de delinq./oude vrienden?
12. Hoe zie je de vriendschappen van toen en die van nu?
12. Denk je dat je, toen je nog delicten pleegde, beïnvloedbaar was door anderen?
- Hoe is dat nu, is dat veranderd?
13. Kijk je anders tegen je zelf aan nu je bent gestopt (volwassener, saaier, verstandiger)?
- Wat is er anders dan toen je nog delicten pleegde?
 - Wat vind je belangrijk als 'volwassene'? (belangrijker dan eerst?)
14. Kom je nog wel eens in de verleiding om dergelijke dingen te doen?
16. Wat zijn de dingen die jou daar nu van afhouden? Wat maakt dat andere dingen (werk, relatie) belangrijk zijn geworden dan met je oude vrienden omgaan?
17. Aan welke personen heb je het uiteindelijk te danken dat je bent gestopt?

18. Hebben schuld- en/of schaamtegevoelens een rol gespeeld bij het stoppen met criminaliteit?

20. Had je ten tijde van het pogingen tot stoppen een **relatie**?

- Zo ja, was dat dezelfde als toen je delicten pleegde of een andere relatie?
- Hoe stond hij/zij toen tegenover criminaliteit en het stopproces? Heb je het idee dat die vriend(in) een rol speelde in het stoppen? Bijvoorbeeld: bevorderen of remmen.
- Pleegde hij/zij ook (nog) delicten?
- Hebben jullie over het plegen van delicten en stoppen gepraat?
- Heb je nu ook een relatie? Wat voor rol speelt die relatie in je leven?
- Zijn/waren de vrienden van je vriendin ook jouw vrienden (geworden)?
- Mag/mocht je van je vriendin je oude vrienden nog zien?

21. In de tijd dat je delicten pleegde, had je toen werk/school?

- Wist je baas/school van de delicten? Hoe reageerden ze hierop?
- Had je, in de tijd dat je stopte, een (sterke) band met je collega's/baas of met je studiegenoten/leraren?
- Wat betekent werk/school voor je (word je er bijvoorbeeld zelfverzekerder door, betekent het financieel veel, krijg je er het idee door dat je leven nut heeft)?
- Voelde je jezelf in de tijd rond het stoppen verantwoordelijk voor je werk?
- Had je het idee dat je werk zorgde voor sociale controle (door anderen aan –nieuwe- regels ging houden)?
- Denk je dat het werken een rol heeft gespeeld in het stoppen?

22. Zijn er nog dingen die je graag wilt vertellen waar we het nog niet over hebben gehad?

Hartelijk bedankt voor het beantwoorden van al onze vragen!